

KÖZLEMÉNYEK

Az Egyetemi Könyvtár karolingkori Deuteronomium-töredéke a lechnici karthauziak kódexében.* A Biblia könyveit tartalmazó kódexek, kódextöredékek a kéziratosság korai és későbbi századaiból szép számmal maradtak fenn. Ez természetes, hisz a Biblia a legszükségesebb és legfontosabb könyvek egyike volt, amellyel már alapításkor a legkisebb kolostort is ellátták. S hogy a IX. század elején a nagyobb kolostorokban már több példányban is megvolt, arról három karolingkori kolostori könyvtár katalógusa is tanúskodik.¹ St. Gallenben² 29 ószövetségi és 11 újszövetségi, a reichenauai kolostorban³ pedig 36 bibliai kódexet őriztek. A St. Riquier-i⁴ könyvtár katalógusában egy 72 könyvből álló, egybekötött Biblia és még 14 bibliai szöveget tartalmazó kódex szerepel.

A gyakori és pontatlan másolgatás következtében a JEROMOS-féle Vulgata szövege megromlott, és NAGY KÁROLY uralkodása idején már számos, egymástól olykor lényegesen eltérő szövegvariánst használtak a birodalom különböző részein.⁵ A Corbie-i apátságból indult ki, és hamarosan más kolostorokban, scriptoriumokban is felvetődött egy jobb, egységesített szöveg szükségességének az igénye. NAGY KÁROLY 789-ben az Admonitio generalisban elrendelte,⁶ hogy a liturgikus könyvek és a Biblia szövegét, amely a „bizonytalan olvasat és a másolók ügyetlensége miatt” a Meroving-korban megromlott, javítsák ki, és pontos, hitelesített szöveget adjanak a scriptorok kezébe.

Az első javított szöveget, amely a különböző szövegvariánsokat is feltünteti, az első modern értelemben vett „kritikai kiadást” THEODOLPHUS orleans-i püspök készí-

* Fragm. lat. m. 3.

¹ MEZEY László: *Forrásszemelvények a kéziratosság korának könyvtörténetéhez*. Bp. 1963. 143–144, 147. — GOTTLIEB, Theodor: *Über Mittelalterliche Bibliotheken*. Leipzig, 1890. 68–69, 72–73, 145 p.

² A bencés kolostort 720-ban alapították, állománya — száz évvel később — kb. 450 kódex volt. A katalógus külön kiemeli a „skót módra”, azaz inzulárisal írt 30 kódexet, amelyet régiségük és nehezen olvashatóságuk miatt a IX. században már külön tartottak.

³ A reichenauai bencés kolostort 728-ban alapították, s állománya — a 822-ben készült katalógus szerint — 372 kötet volt.

⁴ A St. Riquier-i könyvtár állománya 831-ben 256 kötet volt, de megemlíti a katalógus, hogy az egyes kolligátumokat külön számítva az állomány több mint 500 kódex.

⁵ A Biblia szövegahagyományozásáról: *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur*. Bd. 1. Zürich, 1961. 191–194. — BULLOUGH, Donald: *Le siècle de Charlemagne*. Paris, 1967. 128, 131. — BISCHOFF, Bernhard: *Panorama der Handschriften-überlieferung aus der Zeit Karls des Grossen*. (Sonderdruck aus Karl der Grosse. Bd. 2. Düsseldorf. — *Biblia sacra* . . . előszava: l. 19. jegyzetet.)

⁶ MEZEY László: *Paleográfia*. Bp. 1962. 54 l. — FUCHS, Hermann: *Aus Theorie und Praxis der Bibliotheken*. Hamburg, 1952. 64–66. l. — MEZEY László: *Forrásszemelvények* . . . i. m. 127.

tette el.⁷ THEODOLPHUS később Fleury-i apát is lett, és az általa kidolgozott Biblia-szöveget ennek a kolostornak a scriptoriumában kezdték 800 körül minuscula írással másolni.⁸

Néhány évvel THEODOLPHUS után elkészült ALCUIN szövegjavítása is, amely az előzőnél sokkal inkább elterjedt. Ennek valószínűleg az az oka, hogy ALCUIN 796-tól haláláig, 804-ig a Tours-i St. Martin kolostor apátja volt, és ebben a kolostorban működött a karoling kor egyik legismertebb és legtermékenyebb scriptoriuma,⁹ ahol néhány évvel ALCUIN halála után már számtalan példányban másolták a Bibliát a birodalom más kolostorai számára is.

A most ismertetésre kerülő fragmentum kódexe a IX. század elején, pontosabban 820—830 körül íródhatott, tehát mindössze néhány évtizeddel a karolingkori szövegjavítás és írásreform után. Írása: karoling minuscula, s leginkább a Tours-i scriptorium hatását mutatja. Más karolingkori kéziratok írásával összehasonlítva¹⁰ a kölni Dombibliotheek több kódexével¹¹ mutatott még paleográfiai hasonlóságot. Bernhard BISCHOFF tanulmányából¹² azonban tudjuk, hogy a Dombibliotheek részére több külföldi scriptoriumban is másoltak kódexeket, s a töredékünk írásával leginkább hasonló kéziratok Tours-i hatást mutatnak.¹³

Paleográfiai összehasonlításunkat a Tours-i scriptorium karoling-korból fennmaradt kézíratainak folytattuk, s valóban sok közös vonást találtunk a két írás között.¹⁴ A legszembetűnőbb a hasonlóság a párizsi Nationalbibliothèque Cod. Lat. 1712. jelzetű kódexének az írásával, amely GREGORIUS TURONENSIS Liber *Miraculorum* c. művét tartalmazza.¹⁵ A Deuteronomium-töredéket tehát nagy valószínűséggel vagy Tours-i iskolázottságú scriptor művének, vagy a Tours-i kolostor kisugárzási körébe tartozó scriptorium termékének tekinthetjük.

Töredékünk írásának egyéni jellemzői:¹⁶ az „a” mindig szemunciális formában fordul elő, az „e” a betűsorból nem emelkedik ki, a „g”-t régies formában írja. Az „m”

⁷ L. 5. jegyzetet.

⁸ BISCHOFF, B.: i. m. 240 p. BISCHOFF szerint a Fleury-i scriptoriumban THEODOLPHUS idején kezdődött a minuscula írás általános használata, de nem egységesen, hanem a különféle típusai keveredve jelentkeztek.

⁹ MEZEY László: *Paleográfia*. im. 52—53 l. — BISCHOFF, B.: im. 240 p. BISCHOFF szerint a Tours-i St. Martin kolostor scriptorai az IX. század egész folyamán *egységes* karoling minusculát használtak.

¹⁰ A következő paleográfiai kézikönyvek és albumok fotóival hasonlítottuk össze a töredéket: RAND, Edward Kennard: *A survey of the manuscripts of Tours. Vol. 1—2.* Cambridge, 1929. — JONES, Leslie Webber: *The script of Cologne from Hildebald to Hermann.* Cambridge, 1932. — *Catalogue of ancient manuscripts in the British Museum. Part. II. Latin.* London, 1884. — *The new paleographical Society. Facsimiles of ancient manuscripts.* Ed by E. M. THOMPSON, G. F. WARNER . . . London, 1903—1912. — *Codices latini antiquiores.* Ed. E. A. LOWE. Part. V—VIII. Oxford, 1950—1959. — *Scriptura latina libraria a saeculo primo usque ad finem medii aevi.* Cura Joachimi KIRCHNER. Oldenbourg, 1955. — *Catalogue des manuscrits en écriture latine portant des indications de date, de lieu ou de copiste.* Par Charles SAMARAN et Robert MARICHAL. Tome III. Paris, 1974. — *Catalogo dei manoscritti in scrittura latine datati o databili. I.* Cura di Viviana JEMOLO. Torino 1971.

¹¹ JONES, L. W.: i. m. l. a következő kódexekről készült fotókat: N° 106 (XXXVI. táblán); N° 75 (LXXXII. táblán); N° 29 (XCI. táblán) és N° 137 (XCVII. táblán). A legközelebbi a hasonlóság a N°; 106-os kódex írásával.

¹² BISCHOFF, B.: im. 235.

¹³ JONES, L. W.: im. 41.

¹⁴ Az „a, e” az „r” megformálása szinte ugyanaz; az „m” és az „n” szárainak egyenes, visszahajlítás nélküli lehúzását is több Tours-i kéziratban megtaláljuk. Nagyon hasonló a ductus, főleg az angulus; az „st” ligatura írása, valamint a rövidítések jelölése.

¹⁵ RAND, E. K.: i. m. Vol. 2. (plate LXXII. 3.), a kódex leírását pedig Vol. 1. 124—125. p.

¹⁶ A töredék paleográfiai leírásában MEZEY László professzor úr segítségét köszönöm.

1. kép

és az „n” lábait visszahajlítja, és az alaponalhoz képest nem függőlegesen, hanem kb. 45°-os szögben fejezi be. Az „st”-t és az „et”-et mindig ligatúrába kapcsolja össze, s az „et” ligatúrát szó belsejében is használja (pl. *det*, *disperdet*). Kevés és szabályos rövidítés jellemzi, és azok megegyeznek a karolingkortól a XV. századig általánosan használatos rövidítésekkel.¹⁷ A Tours-i írásoknak is csak szűk körével egyezik meg abban, hogy a betűket alig köti egymáshoz, betűi inkább hosszúkásak, mint kerekék, és a „t” szárát is kevésbé hajlítja vissza. (A párizsi kódex írásával ezekben a tulajdonságokban is egyezik.¹⁸)

¹⁷ Az „összevonásos” rövidítések közül a *dñs*=dominus, *dñ*=Deus, *omñs* = omnes, *vñi* = vestri, *peipio*=praecipio rövidítéseket használja, az „elhagyásos” rövidítések közül pedig a *q*; = quae, *atq*; = atque, *dū* = dum, *autē* = autem, *quē* = quem rövidítéseket. Az accusativus szóvégi *m*-jét is általában elhagyja (pl. *aquā*, *terrā*). Rövidítései nem mindig következetesek: az *est*-et egyszer kiírja, máskor rövidíti (*ē*), és ugyancsak mindkét alakot használja a *quae* – *q*; esetében is.

¹⁸ L. a 15. jegyzetet.

A töredék mérete: 283 × 50 mm, a beírt sorok száma: 35. (A rektón levő szöveg 8—10 sorát kivakarták.) A sorok távolsága 7 mm. A margó oldalt 15 mm, a lap tetején 23, az alján pedig 11 mm. A tükör csonka, mérete 252 × 32 mm, hosszmérete megegyezik az eredeti fólió kolumnájának hosszméretével. A kolumnát és a sorközt kijelölő lineálás karcolással történt, és jól látható. Ugyancsak jól látható a pergamen felső szélén a két punktórium-lyuk, amellyel a kolumna függőleges vonalát kijelölte a scriptor.

A töredék az eredeti kódex nagyságára, alakjára is enged következtetést. A margó felőli széle végig egy kissé behajlik, tehát egy kettős fólió első lapjából vágta le a XV. századi könyvkötő. Jól lászik az öt lyuk helye is, amelyen keresztül az eredeti kódex ívét összefűzték.

A szöveg rekonstruálása után megállapíthatjuk, hogy az eredeti kódex két kolumnás volt, s töredékünkön a rektó első és a verzó második kolumnájának kb. a fele található. A kolumnák mérete 250 × [70] mm lehetett. Az eredeti kódex egy fóliójának a kikövetkeztetett mérete tehát [285 × 200] mm; s a beírt szöveg 250 × [150] mm-es tükörméretben helyezhető el.

A szöveg beosztása — mint a bibliai kódexeknél általában — római számokkal történt. A XIII. századtól a caputok kezdetét jelöli római számmal a scriptor, a késő-középkori bibliai kódexek szövegbeosztása tehát egységes. A korai kódexeknél — s így a Deuteronomiumot tartalmazó kódexnél is — a szöveg beosztása önkényes, s a Caput 11. versus 22-t L-nel, a 26-ot pedig LI-gyel jelöli a scriptorunk. (Az első kivakart sor előtt lehetett a XLIX-es, a margón látszik a vakarás nyoma.) A töredék rekonstruálható és a kolumna hiányzó részével kiegészített szövege.¹⁹

A rektó szövege: *Liber Deuteronomii* Cap. 11. 16—27.

et recedatis a [Domino serviatisque diis ali-]
 enis et adoret[is eos ¹⁷iratusque Dominus clau-]
 dat caelum et [pluviae non descendant]
 nec terra det [germen suum perea-]
 tisque uelocit[er de terra optima quam]
 dñs daturus es[t vobis ¹⁸ponite haec ver-]
 ba mea in cord[ibus et in animis vestris]
 [et suspendite ea pro signo in manibus]
 [et inter vestros oculos conlocate ¹⁹docete]
 [filios vestros ut illa meditentur quando]
 sederis in dom[o tua et ambulaveris]
 in uia et acc[ubueris atque surrex-]
 eris. ²⁰Scribes [ea super postes et ianuas]
 domus tuae ²¹u[t multiplicentur dies]
 tui et filiorum [tuorum in terra quam]
 iurauit dñs pa[tribus tuis ut daret eis]
 quamdiu celu[m inminet terrae]
²²Si enim custod[ieritis mandata quae]
 ego ꝑꝑicio uo[bis et feceritis ea ut dili-]
 gatis dñm dñm [vestrum et ambuletis in om-]
 nibus uis eius [adherentes ei ²³disper-]
 det dñs om̄s g[entes istas ante faciem]
 ur̄am et possi[debitis eas quae maiores]

¹⁹ A szöveg hasonlítása a következő kiadásból történik: *Biblia sacra iuxta vulgatum versionem*. Adiuvantibus Bonifacio FISCHER, Johanne GRIBOMONT.... Recensuit et brev apparatus instruxit Robertus WEBER. Tom. 1. Stuttgart, 1969.

et fortiores u[obis sunt ²⁴omnis lo-]
 cus quem cal[caverit pes vester]
 uester erit [a deserto et Libano a]
 flumine mag[no Eufraten usque ad]
 mare occide[ntale erunt termini]
 ūri ²⁵Nullus [stabit contra vos ter-]
 rorem ūm [et formidinem dabit]
 dñs dš uester [super omnem terram quam]
 calcaturi est[is sicut locutus est vobis]
²⁶En propono i[n conspectu vestro hodie]
 benediction[em et maledictionem]
²⁷Benediction[em si oboedieritis mandatis]

A verzó szövege: Liber Deuteronomii Cap. 12. 15–22.

¹⁵[sin autem comedere v]olueris et te
 [esus carniū delectari[t] Occide
 [et comede iuxta bene]dictionem dñi
 [Dei tui quam dedit tibi in] urbibus tuis
 [sive inmundum fuer]it hoc ē macula [-]
 [tum et debile sive m]undum hoc est
 [integrum et sine ma]cula quod offer[-]
 [ri licet sicut capre]am et ceruum
 [comedes ¹⁶absque e]su dūtaxat san[-]
 [quinis quod super terr]ā quasi aquā ef[-]
 [fundes ¹⁷non poteris c]ome dere[!] in
 [oppidis tuis decima]m frumenti
 [et vini et olei tui pr]imogenita ar[-]
 [mentorū et pecoru]m et omnia quae
 [voveris et sponte off]erre volueris
 [et primitas manu]m tuarum. ¹⁸Sed
 [coram dño Deo tuo com]edes ea in loco
 [quem elegerit Dñs Dš] tuus, Tu et filius
 [tuus ac filia servus] et famula atq;
 [Levites qui manet in u]rbibus tuis
 [et laetaberis et reficie]ris coram dño
 [Deo tuo in cunctis ad]q; extenderis
 [manum tuam ¹⁹cave n]e derelinquas
 [Levites omni tempo]re quo verse[-]
 [ris in terra ²⁰quando d]ilatauerit dñs
 [Deus tuus terminos tuos si]cut locutus est
 [tibi et volueris vesci ca]rnibus quas de[-]
 [siderat anima tua²¹]ocus autē quē
 [elegerit Dñs Dš tuus u]t sit[n]omen eius
 [ibi si procul fuerit oc]cides de armen[-]
 [tis et pecoribus quae] habueris sicut
 [praecepi tibi et co]medes in oppidis
 [tuis ut tibi placet ²²sicut] com[e]ditur ca[-]
 [prea et cervus ita v]esceris eis; et
 [mundus et inmundu]s in commune

Tördékünk szövege — két kisebb eltérésen kívül ²⁰ — *teljesen* megegyezik a kritikai kiadás szövegével. Nem találhatjuk meg rajta egyik szövegvariáns sem, amelyet a kritikai kiadás lábjegyzetben közöl. Látjuk tehát, hogy szinte hibátlan szöveget őrzött meg a karolingkori fragmentum.

²⁰ Az egyik másolási hiba: comedere helyett come dere; a másik: versaris helyett verserist írt a scriptor. (Ezt a változatot nem tünteti fel a kritikai kiadás!)

A Deuteronomium-töredék az Egyetemi Könyvtár Cod. Germ. 1. jelzetű kódexében maradt fenn. A XV. századi könyvkötő az utolsó ívet erősítette meg és fűzte vele a kötéstáblához.

A kódex²¹ S. EUSEBIUS, S. AUGUSTINUS és CYRILLUS egy-egy levelét tartalmazza,²² amelyben Szent JEROMOS életéről, csodáiról és haláláról értekeznek. A három levellet JOHANN von NEUMARKT (latinosan JOHANNES de NOVO FORO) olmüci püspök fordította németre a XIV. század második felében, és az irodalomtörténet német nyelvemlékként tartja számon.

A kódexben possesszor-bejegyzés nincs. Kötése és tartalma alapján azonban nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a lechnici karthauziak német kódexei közül való. A Szepes megyei kolostorban használták a német nyelvet, a latin kódexekben is maradtak meg német szövegek. (Az Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 48. jelzetű XV. századi sermonariuma például német nyelvű szentbeszédet is tartalmaz.)²³

A lechnici karthauzi kolostorból harminc kódexet őriz az Egyetemi Könyvtár, és ebből 26-nak a kötése megegyezik:²⁴ színezetlen (fehérnek látszó) nyersbőr kötés, a gerincen 5, a kisebb kódexeknél 4 kettős borda, és jól megerősített, kézzel varrott oromszegélyek jellemzik ezeket a kódexeket. A táblák négy sarkában kör (esetleg csillag) alakú réz „csúsztatók” vannak, illetve voltak. A kötéstáblák egy részénél téglalap alakú, ill. a téglalap sarkait átlós irányban összekötő vaknyomást találunk, más kódexek tábláján a vaknyomást elhagyták.

A Cod. Germ. 1. kötése teljesen megegyezik az elmondottakkal.²⁵ A könyvkötő azonban a kódex nyersbőr kötését kék színű festékkel bemázolta, amely az idők folyamán a tábla külső felén zöld színűvé oxidálódott. (A lechnici könyvtárban úgy látszik, hogy a tábla külső színezésével különböztették meg a latin, német stb. nyelvű, eredetileg egyformán kötött kódexeket egymástól.)²⁶

A másik bizonyíték a kódex lechnici eredete mellett a tartalma. Azt a tényt, hogy Szent JEROMOS életének és csodáinak a történetét a XIV. században anyanyelvre fordítják, már a Devotio Moderna hatásának tekinthetjük.

²¹ Cod. Germ. 1.: Johannes von Neumarkt: Hieronymus. Cod. chart.; s. 15/1. (ante 1426). — unica columna. — 300 × 225 mm. — ff. 132. 1.: f. 2.: Widmung an die Markgräfin Elisabeth von Mähren 2.: ff. 2^r–62^v: Eusebiusbrief; 3.: ff. 62^r–74^r: Augustinusbrief; 4.: ff. 74^r–130^r: Cyrillusbrief; f. 131^r: Auzeichnung über die Anstellung der Dorothea von Rastenberg (Oberösterreich): „Item ich han anno XXVI° gedingt mein dirn dorothea von rastenberg ein halbs Jar . . .” (A kódex részletes leírását l. *Beschreibendes Verzeichnis der Alt deutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken*. Bearb. von András VÍZKELETY. Bd. II. Budapest, Debrecen . . . Bp. 1973. 73–74 l.)

²² A latin szöveget l. PL XXII.: Eusebius De morte Hieronymus ad Damasum. Col. 239–282. — Epistola S. Augustini . . . ad B. Cyrillum Jerosolymitanum episcopum de . . . B. Hieronymi. Col. 281–289. — Epistola Cyrilli episcopi . . . de miraculis Hieronymi ad S. Augustinum episcopum Hipponensem. Col. 289–326.

A latin és a német fordítás párhuzamos közlését l. *Vom Mittelalter zur Reformation Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung*. Hrsg. Konrad BURDACH. Bd. 6.: *Schriften Johans von Neumarkt. 2. Theil*. Berlin, 1932. 6–514 p.

²³ MEZEY László: *Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis*. Bp. 1961. 69 l.

²⁴ A négy más kötésben lévő kódex közül három 18. századi papírkötésben van, a negyedik pedig (Cod. lat. 50.) a lechnici ősnymtatványokkal egyező, XVI. század eleji barna bőrkötésben. Az említett 26 kódex kötése a IX. század első felében, ill. a közepén készült. — A kötések leírásában az Egyetemi Könyvtár restaurátorainak a segítségét köszönöm.

²⁵ A legközelebbi rokonságot a cod. lat. 56, 70, 80 és 93. kötése mutatja.

²⁶ A karthauzi kolostorok kódexeinek „házilag készített” kötése szerényebb, dísztelenebb, mint más kódexeké, de „egyéni”. A lechnici kötetet fentebb ismertettük. Az olmüci (dolany) karthauziak a kódexeiket feketére mázolt fatáblára borították, a gerincre pedig fehér „címét” festettek.

JOHANN von NEUMARKT ennek a jelentős, középkorvégi eszmei áramlatnak egyik fontos láncszeme volt. Itáliában tanult, széles körű kapcsolatban állt a korai humanistákkal, személyesen ismerte DANTÉT, PETRARCÁT, és levelezésben állt Cola di RIENZÓVAL. IV. KÁROLY közvetlen környezetéhez tartozott: a birodalmi kancelláriát vezette 1354—1374-ig.²⁷

Irodalmi tevékenységéről — a Jeromos-levelek fordításán kívül — csak annyit tudunk, hogy a bűnbánati zsolnárokat fordította németre a luxemburgi uralkodóház tagjai számára, és neki tulajdonítják a *Quadripartitus* c. példabeszéd-gyűjteményt, amely az igazságosság, a merészség, a mértékletesség és az okosság illusztrálására szolgáló, megszívlelendő történeteket tartalmazott.²⁸

A csehországi Devotio Moderna központja Prága volt, és bölcsoje IV. KÁROLY udvara és az egyetem. A prágai egyetemen az új eszme kialakításában és elterjesztésében betöltött szerepét Eduard WINTER megírta.²⁹ Az ennek megfelelő kolostoralapítási hullámmal pedig MEZEY László foglalkozott,³⁰ és bemutatta, hogy miképp lettek a XIV. századi ágostonos és karthauzi kolostorok az újfajta jámborság, a modern kegyesség megvalósítói és támaszpontjai.

JOHANN von NEUMARKTnak — mint kancellárnak és mint olmüci püspöknek — fontos szerepe és komoly érdemei voltak a Devotio Moderna csehországi elterjesztésében. S hogy hatása szűkebb pátriáján messze túlterjedt, és műveit ismerték és másolták a közép-európai kolostorokban, azt mutatja a fennmaradt példányok nagy száma is.³¹ A Jeromosról írt leveleket a többi karthauzi könyvtárban is megtaláljuk: pl. Aggsbachban,³² Olmüben,³³ Bécsben,³⁴ de latin fordításban megvolt Lechnicen is (EK. Cod. lat. 108.).

A Devotio Moderna tükröződését a lechnici karthauzi könyvtár latin kódexeiben MEZEY László már értékelte.³⁵ Tanulmánya hívta fel a figyelmünket arra, hogy a Devotio Moderna minden kiemelkedő csehországi képviselőjének a művei megvoltak Lechnicen. Úgy gondoljuk, hogy JOHANN von NEUMARKT műve — német fordításban is — meglehetősen a JAN MILIC, NIKOLAUS von PRACHATITZ, HEINRICH EGER von KALKAR, HIERONYMUS ALBERTI de PRAGA és a krakkói MATTHEUS de CRACOVIA műveit tartalmazó lechnici armariumba.

A XV. századi papírkódex harang alakú vízjelét szintén megtalálhatjuk a kolostor latin kódexei között, pl. a szentencia-kommentárokat tartalmazó cod. lat. 60-ban.³⁶

Hogy a karolingkori Deuteronomium kódex mikor és hogyan kerülhetett Lechnicre, és meddig használhatták az ottani szerzetesek, nem tudjuk. Talán hibátlan szövege miatt — esetleg másolási mintapéldányként — még az 1300-as években is kézben volt. Tudjuk ugyanis, hogy a karthauzi szerzetesek a kéziratok szövegtisztaságára, szövegűségére mindig nagy gondot fordítottak,³⁷ és a hibátlan szövegű kéziratokat nagy becsben tartották.

²⁷⁻²⁹ A Johann von Neumarkt személyére vonatkozó adatokat Winter, Eduard: *Frühhumanismus* c. könyvéből vettem. (Berlin, 1964.)

³⁰ MEZEY László: *A Devotio Moderna a dunai országokban (Csehország, Ausztria, Magyarország.) = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. V. 1970. Bp. 1971. 223—137.

³¹ *Vom Mittelalter zur Reformation* . . . I. a 22. jegyzet.

³² *Mittelalterliche Bibliothekskataloge*. Österreich. Bd. 1. Niederösterreich. Bearb. Theodor GOTTLIEB. Wien, 1915. 539 p.

³³ Az olomouci egyetemi könyvtár M. II. 209-es latin kódexe, amely szent Erzsébet vitáját is tartalmazza, s nem lehetetlen, hogy magyarországi karthauzi kolostorból került Olmübe.

³⁴ *Vom Mittelalter* . . . Theil. 2. VII p. — I. 22. jegyzet.

³⁵ MEZEY László: *A Devotio Moderna* . . . I. a 30. jegyzet.

³⁶ MEZEY László: *Codices latini* . . . i. m.: 116. sz. vízjel

³⁷ LEHMANN Paul: *Bücherliebe und Bücherpflege bei den Karthäusern*. Erforschung des Mittelalters. Bd. 3. Stuttgart, 1960.

Figyelemre méltó azonban töredékünk sorsában az, hogy a XV. században, amikor a kurzív íráshoz szokott magyarországi szerzetes szeme már csak nehezen tudta olvasni a karoling írást,³⁸ felhasználták a „modern”, újfajta életérzést sugalló kézirat kötéséhez.

FODOR ADRIENNE

„Ad terrorem omnium”. (A középkori vágánsének egy magyarországi változata?) Az Egyetemi Könyvtár Fr. 1. m. 277 jelzetű töredékét 1959-ben vásárolta. A töredék sorsáról egy bejegyzés alapján annyit tudunk, hogy 1920-ban a pécsi püspöki titkár, GEBAUER Miklós kezében megfordult.¹

Az eredetileg sem nagy terjedelmű kódexnek nyolc fóliója maradt ránk. Az egyes lapok mérete 156 × 128 és 141 × 100 mm között ingadozik.² A sorok száma sem állandó, vannak szabályosan megvonalmazott 23 soros oldalak, másutt 46 girbegörbe sor szorul egymásra. Nem egy gondosan kivitelezett, egységes kódex maradéka áll tehát előttünk, hanem az egymásba fűzött lapokra komolyabb rendszer és igényesség nélkül került a szöveg. Az utolsó lapok, mint ezt a csonka, visszahajló szegélyek mutatják, üresen maradtak.

Az első három fólió írása a 14. századi „scriptura gothica textualis”-nak egy meglehetősen gyenge, bizonytalan változata. Az olvasást erősen megnehezítik a szabálytalan, rossz rövidítések; a ductus merev, a betűszárak merőlegesek az alapsorra. Az íráskép egyenetlen, kusza. A következő három lap ugyanennek az írásnak egy szabályosabb, jobban olvasható változata. A megvonalmazott sorokba a scriptor nagyobb gonddal és igénnyel (bár nem nagyobb gyakorlattal) rögzíti a szöveget. A második fólió verzóján és a harmadik rektóján található lapalji bejegyzés viszont egy kiváló scriptor tollából való. A „cursiva notularis,” nemcsak jó iskolázást, de igen nagy írásgyakorlatot is feltételez. Töredékünk nyolcadik fóliója a törzskódex üresen maradt lapjainak egyike lehetett. Ide jegyezték le a könyvírásnál kevésbé igényes, a cursiva notularisnál viszont kevésbé „kiírt” ún. „curziva currens”-sel vágánsénekünket. Alkalmi lejegyzésről van nyilvánvalóan szó, a scriptor emlékezetből rögzíti a verset, töröl, javítgat, a küllemmel nemigen törődik. A kurzívban kétségtelenül járatos, de korabeli okleveleink írásához viszonyítva egy meglehetősen gyakorlatlan kézzel van dolgunk. Nem csak a zilált sorok és a ductus töredezettsége kelti bennünk ezt a benyomást, de hiányzik a betűk formálásának egyfajta kiforrott állandósága. (Pl. a hosszú „s” hasztája hol egyetlen, hol két párhuzamos vonal; a szóvégi „s” nek négy különböző változatát variálja; az „a” néha közelebb van a mai kurzív „a”-hoz, máskor megnyúlt hasztája mellett csak egy pont jelzi az ívet; a kurzív „d” felső hurka hol lendületesen ível balra, hol erőtlenül fut le párhuzamosan.) Az pedig, hogy az „u” alul nem kötött, egy kicsit szálkássá teszi az egész írásképet. Mindezek ellenére korántsem önkényesen vontunk párhuzamot a 14. századi magyar oklevélgyakorlat és versünk írásmódja között. A karakterisztikus kurzív betűk a b, d, e, g, r, s kétségtelemné teszik a rokonságot. Ez pedig nemcsak azt segít eldönteni, hogy scriptorunk magyar iskolázottsá-

³⁸ Megjegyzendő azonban, hogy a XV. században használatos humanista írást a karoling-betűkből alakították ki.

¹ Dr. Nicolaus Gebauer secretarius episcopalis Quinque-Ecclesiarum. 24. Sept. a. 1920. Quisnam scripsit librum hunc? Iam requiescit.

² f₁ 156 × 128 mm r. 46 sor, v. 46 sor; f₂ 166 × 124 mm r. 41 sor, v. 44 sor; f₃ 164 × 115 mm r. 53 s. v. 36 s.; f₄ 151 × 111 mm r. 29 s., v. 28 s.; f₅ 155 × 120 mm r. 32 s. v. 27 s.; f₆ 141 × 100 mm r. 25 s., v. 23 s.; f₇ 141 × 100 mm r. 23 s., v. 18 s.; f₈ 155 × 115 mm r. 5 s., v. 18 s.

gú, hanem a pontosabb datálást is lehetővé teszi. Az írás legközelebb I. LAJOS egy 1344-ben Visegrádon kelt okleveléhez visz.³ Bár ductusának lendülete a gyakorlatlan kézen megtörik, az egyes betűk formálásán túl az íráskép laza könnyedsége elgondolkodtató azonosságot árul el. De nem kerülünk nagyon messze írásunktól az egri káptalan 1334-ben kelt, ERZSÉBET királynőhöz címzett válaszlevelét,⁴ vagy ugyancsak I. LAJOSnak egy, az előzőnél gondosabban megírt 1351-es oklevelét⁵ vizsgálva sem. E két utóbbi oklevelben a szélső időhatárokat szeretnénk megjelölni.

A töredék szövegét tekintve éppoly kevésbé egységes, mint írásában. Az első három oldal a halál utáni ítélet, a bűnhődés vagy megdicsőülés lehetőségeit elemzi, példákkal gazdagon illusztrálva, talán egy nagyobb lélegzetű beszéd részeként. A második fólió verzóján a *Speculum perfectionis*⁶ 15. fejezetét találjuk, mely szent ferenci szellemben int igénytelenségre az öltözködésben és mértékletességre az egyéb szükségletekben. Ezt követően Egyed fráter szavait idézi a scriptor. A következő másfél oldalon ferences generális káptalani határozatok rövid kivonatát találjuk. Teljes terjedelmében került be kódexünkbe a ferences *Regula bullata*.⁷ Az utolsó szövegrész, mely a kódex törzanyagához tartozott, a *Speculum perfectionis* 72. fejezete.⁸ Benne SZENT FERENC a könyörgést és az alázat könnyeit üdvösebbnek véli társai számára a könyvek tudományánál. Mindezek után nem vitás, hogy egy ferences kódex lapjai vannak a kezünkben. A törzskódex datálásában „terminus post quem” a generális káptalani határozatok között az V. KELMENRE (1305–1314) és XXII. JÁNOS pápára való hivatkozás. XXII. JÁNOS avignoni pápa 1321-ben behatóan foglalkozott a minoriták életmódjával, öltözködésével,⁹ s ez, mint aktualitás kerülhetett kódexünkbe.

Mintegy 10–15 évvel a kódex keletkezése után írták tehát az utolsó lapok egyikére az *Ad terrorem omnium* kezdetű vágánséneket. A vers ekkor már több, mint másfélszáz éves; ismerik, éneklik Európa-szerte. A 12. század második felében született valahol Észak-Franciaországban. A vágánsköltészet felvirágzása, a híres-hírhedt HUGUES D'ORLÉANS, a rejtélyes ARCHIPOETA és a mélyen humanista GAUTIER DE CHATILLON kora ez.¹⁰ Énekünk szerzőjét ez utóbbi környezetében, követői-utánpótlói között kell keresnünk. GAUTIER DE CHATILLON nagy ívű, de sok csalódással kísért életútja során Európa szinte minden számottevő helyén megfordult. Tanult Párizsban és Bolognában, él II. HENRIK angol király udvarában és Rómában, jegyző és orator publicus volt Reimsben és kanonok Amiens-ben. A társadalmat módja volt reális keresztmetszetében megismerni, s rajta nagy klasszikus műveltségéből és szilárd keresztény meggyőződéséből táplálkozó szigorú értékrendjét lépten-nyomon számon kérni. Nem kímél senkit. II. HENRIKTŐL BECKET meggyilkolása után éppoly megvetéssel fordul el, mint amilyen elkeseredetten

³ *Sztáray család oklevéltára I.* Budapest 1887. VI.

⁴ Visegrád Mátyás király Múzeum H. 67. 36. l.

⁵ Száray V.

⁶ *Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis legenda antiquissima auctore fr. Leone.* Editio Paul SABATIER. Paris 1898. (Collection de documents pour l'histoire religieuse et littéraire du moyen âge Tome I. p. 32–33.)

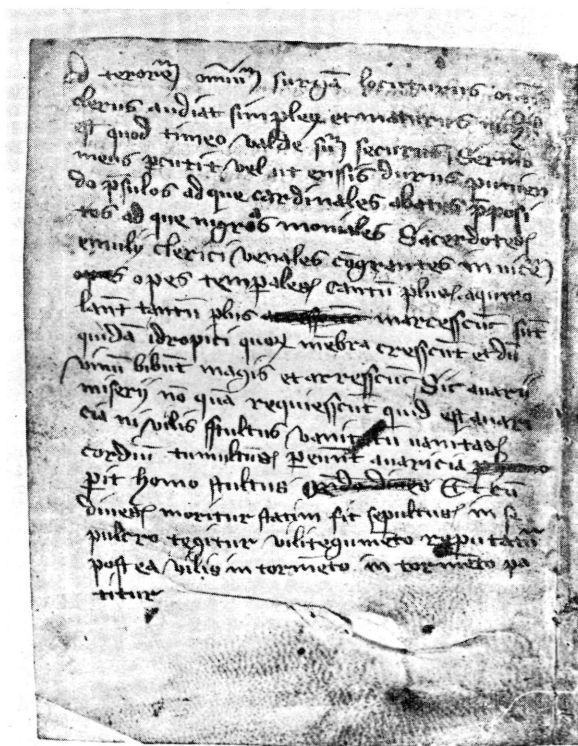
⁷ SZENT FERENC Regulájának harmadik változatát nevezik „Regula bullata”-nak III. HONORIUS pápa 1223-as bullával történt megerősítése után.

⁸ i. m. p. 142–145. A töredék korának történeti meghatározásához talán hozzásegít az a SABATIER-nál található adat (183. l.), hogy MAGYARORSZÁGI FABIÁN a magyar ferencesek ügyeinek intézése végett 1325 körül Avignonban járt és akkor megkapta a ferences generálisától a régebbi Ferenc-legendát, a „Speculum perfectionis”-t. A pápaság ekkor intézkedik a ferences szegénységre vonatkozóan. — I. 9. jegyzet.

⁹ Extravagantes Joh. XXII. Tit. 14. De verborum significatione c. 1.; c. 2.

¹⁰ F. J. E. RABY: *A history of secular latin poetry in the middle ages I–II.* Oxford, 1957. pp. 190–214

ostorozza klerikus-társait vagy magát a pápát.¹¹ Verseinek kemély, szatirikus hangvételé-
vel, merész személyességével s az újonnan divatba jött hangsúlyos ritmus és rím mesteri
kezelésével iskolát teremt.¹² K. STRECKER, CHATILLON körének talán legnagyobb ismerője,
1927-es nagy tanulmányában többször is kitér versünkre.¹³ A személyes hang, a fenyegető
indulat és szitok-áradat bizonyítják, hogy a szerző nemcsak eszközeiben utánozta a

1. kép

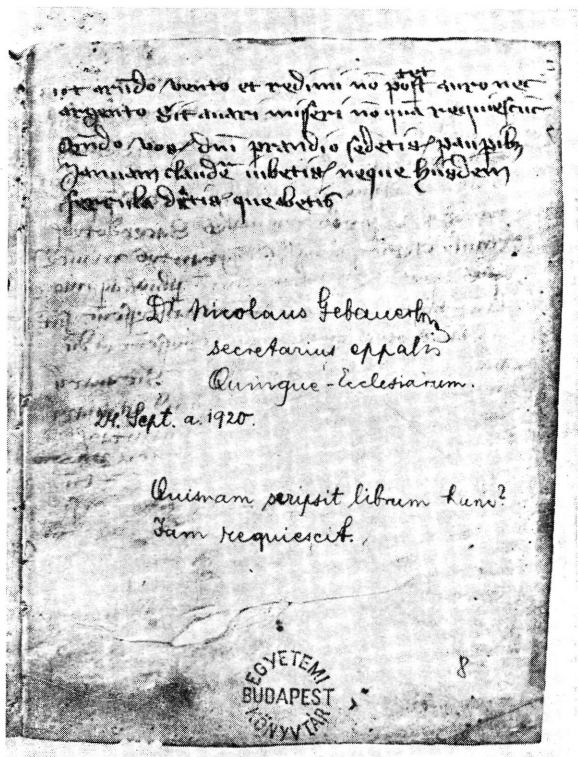
mestert, hanem érzelmeiben is azonosult vele. A „rettenthetetlen költő” az egész klérus
füle hallatára „mint éles kard” csap le vádbeszédével a kardinálisokra, apátokra, „fe-
kete apácákra”, a kapzsi és megvesztegethető papokra, klerikusokra. Haragjának csak
a ritmus szab határt. Az egész egyházi vezetés romlott, betegségük, mint a vízkór, mi-
nél többet harácsolnak, annál sóvárabbak. Pedig a pokolban mitsem segít majd a sok
arany, ezüst. Nem kétséges, hogy azoknak a szegényeknek a pozíciójából kéri mindezt
számon a költő, akik előtt „bezárulnak a kapuk”, amikor az urak asztalhoz ülnek, mert

¹¹ *Moralisch-satirische Gedichte Walters von Chatillon* Hg. v. K. STRECKER, Heidelberg, 1929.

¹² K. STRECKER: *Walter von Chatillon und seine Schule I—II*. Zeitschrift für deutsches Altertum und Deutsche Litteratur. (64) 1927. 97—125; 161—190.

¹³ i. m. p. 105; p. 185.

az odavetett falatokat is sajnálják tőlük. A vers ugyan sem eredetiségében, sem művészi megoldásaiban nem éri utól G. DE CHATILLON költői erejét, mégis — talán az indulat hitelessége révén — viszonylag hamar közkedveltté vált Európában. Erről a megmaradt variánsok tanúskodnak, közöttük a mienk lenne a hetedik. A kiadás a legismeretebb, 13. századi vorauai változat alapján készült.¹⁴ STRECKER a költeménnyel foglalkozó

2. kép

rövid cikkében öt ismert variánst vet össze filológiailag.¹⁵ Valamennyi terjedelmesebb a mienknél és kisebb vagy nagyobb mértékben eltér tőle. A vorauai Chorherrenstift őriz egy másik, 14. századi változatot is,¹⁶ a legközelebbi rokonságban evvel van költeményünk. A szövegközlésnél a kiadást (V₁) és ezt a változatot (V₂) vesszük figyelembe.

¹⁴ G. M. DREVES: *Anal. Hymn.* 33, 289 = Ein Jahrtausend lateinischer Hymendichtung. II. pp. 434–436.

¹⁵ K. STRECKER: *Ad terrorem omnium.* Zs (65) 1928. p. 93–96.

¹⁶ Ferdinand HUTZ, a Stiftbibliothek könyvtárosa bocsátotta rendelkezésünkre ennek a STRECKER által figyelembe nem vett változatnak a másolatát. (Kod. 374. fol. 132r–134v.) Segítségét ezúton is köszönjük.

1. Ad terorem (!) omnium
surgam locuturus
omnis clerus audiat
simplex et maturus
nichil (!) est quod timeo
valde sum securus
Sermo meus percudit
vel ut (!) ensis durus
2. puniendo presulos (!)
adque cardinales
abates (!) prepositos (!)
ad que(!) nigras moniales
Sacerdotes emulii (!)
clerici venales
congrantes (!) /a/ in vicem
opes temporales
3. Tantum plus acumolant (!)
tantum plus marcescunt
sunt quidam idropici
quorum membra crescunt
et dum vinum bibunt
magis et arrescunt
Sic avarii (!) miserii (!)
non quam (!) requiescunt
4. quid est avaricia
ni (si) vilis stultus
vanitatum vanitas
cordium tumultus
pereunt avaricia
perit homo stultus
Et cum dives moritur
statim fit sepultus
5. in sepulcro tegitur
vili tegumento
reportatur postea
vilis in tormento
in tormento patitur /b/
ut arundo vento
et redimi non potest
auro nec argento
6. Sic avari miseri
non quam (!) requiescunt
Quando vos domini
prandio sedetis
pauperibus Januam
claudere iuberetis
neque huiusdem fercula
datis que (h)abetis /c/

a. congregantes; b. quatitur; c. A gyakori törlések (8. sor opes; 9 s arrescunt; 14 s per homo; 15 s Quando dives), az utolsó versszak kapkodó bizonytalansága, s hogy ezután véleg megszakad a vers, valószínűvé teszik, hogy a scriptor fejből vetette papírra a verset.

- 1.5. V_1 timeam
1.7. V_1 Noster sermo
1.8. V_1 V_2 velut
2.1. V_1 V_2 puniendi praesules
2.2. V_1 V_2 sunt et
2.3. V_1 V_2 abbates et monachi
2.4. V_1 sanctimoniales V_2 nigre moniales
2.5. V_1 V_2 emuli
2.7. V_1 V_2 congregantes iugiter
3.1. V_1 Quanto plus acumulant V_2 Quanto plus accumulans
3.2. V_1 V_2 tanto
3.3. V_1 velut hydropici V_2 velut ydropici
3.5. V_1 cum plus bibunt sitiunt V_2 dum plus bibunt ...
3.6. V_1 exarescunt V_2 et arescunt
3.7. V_1 V_2 avari miseri
3.8. V_1 V_2 nunquam
4.2. V_1 nisi vilis cultus V_2 ni vilis cultus
4.5. V_2 Pereunt divitiae
4.7. V_1 Miser postquam moritur V_2 quando dives moritur
5.1. V_2 in sepulchro
5.3. V_1 Deputatur postea V_2 dum mutatur potius
5.4. V_1 miser
5.5. V_1 Quatitur suppliciis V_2 in tormentis quatitur
5.6. V_1 harundo
5.7. V_1 V_2 redimi non prevalet
6.1. = 3.7
6.2. = 3.8
6.3. = V_1 11.1. Quare dum in prandio
6.4. = V_1 11.2. praesules sedetis

- 6.5. = 11.3. Ostia pauperibus
 6.6. = 11.4. claudere iubetis
 6.7. = 11.7. cui vix de reliquo
 6.8. = 11.8. datur quod habetis

A három szöveg eltérései nem tartalmiak, a helyesírási különbségek mellett egy-egy gondolat elegánsabb vagy nehezkesebb kifejezéséről van csupán szó. Az utolsó sorok ügyetlenségeitől eltekintve szövegünk egyenértékű variáns.

Kérdés, hogy van-e jelentősége egy ilyen sokadik, csonka változatnak. A magyar művelődéstörténetre vonatkozóan minden bizonnyal. A vers élt nálunk is, nyilván, mert problémái elevenek voltak. S miért éppen egy ferences kódex őrizte meg számunkra? Ez sem lehet véletlen. A maguk szegénységi parancsaival, puritán életmódjukkal, s a szegényekkel való állandó érintkezésük révén, a társadalmi igazságtalanságokra a ferencesek reagáltak a legérzékenyebben. A 14. század vagabundusainak, vándordiakjainak életfelfogása sem állhatott messze tőlük. Talán éppen egy ilyen külföldet járt diák hozta magával a verset, s lelt körükben megértő szívekre. A goliárdikus költészet népszerűségéről hazánkban a 15. században a Magyi- és Béli-kódexek révén tudtunk. Ez a töredék egy századdal korábbi értékes adatot jelent.

MADAS EDIT

II. Lajos „atramentariuma”. Néhány évvel ezelőtt az ágostonrendiek római központi levéltárában kutattam.¹ Amikor a generális perjelek registrum-sorozatát néztem át², a 13. kötetben, az 1520. év szeptemberi leveleinek regisztrálása közé illesztve egy szép humanista frásos, egész oldalas levél másolatára lettem figyelmes. Szokatlan volt már az is, hogy a levelet, mely nem a generális priortól kelt, teljes szöveggel őrizték meg, hiszen a generális levelezés túlnyomórészt csupán tartalmi kivonatokban került regisztratúrába. Különös megbecsülés jele lehetett tehát az, hogy — mint rendjüket e korban az ágostoni remeték nevezni szerették — a „respublica Augustiniana” feje, a prior generális, a levelet egészében bemásoltatta registrumába. A levél küldője ugyanis II. LAJOS magyar és cseh király. A király Budán 1520. május 15-én kelt levelében megköszöni az ágostonos rend fejének, Gabriel VENETUSnak (Gabriele della VOLTA) az ajándékba küldött atramentariumot, amit ugyanazon rend magyar tartományi perjele, Pécsi Balázs (Blasius de Quinque Ecclesiis) adott át a királynak. A király hangoztatja köszönőlevelében, hogy frater Balázs provinciálist és az egész rendet különös jóindulatában tartja („Habemus autem fratrem ipsum Blasium provincialem et totum ordinem, cum pro nostra in eum ordinem devotione, tum vero pro uestrae Reuerentiae accedente commendatione, in omnibus commendatum . . .). A maga részéről pedig az összes magyar ágostonosokat rendfőnöküknek ajánlja.³

Az írás jól olvasható humanista cursiva textualis az általában szokásos (nazális, contractio, suspensio) rövidítésekkel. A nazális és a suspensio azonban függőleges, míg a contractio vízszintes vonással jelöltetik. Olasz szokás szerint az összevonást a végzőtagnak sor fölé írásával (Pro[vincia]lis, Ven[erabi]lis) is jelöli. Konvencionális rövidítésnek tekinthető a .p., .P. (paternitas, paternitati) és az Px (reverendus, reverenda). Interpunctio: a media kettős pont, a finalis pedig az alapvonalra helyezett pont. Megemlítendő még az

¹ A levéltár leírása Benignus A. L. van LUYK, *Sources Italiennes pour l'histoire générale de l'Ordres des Augustins*, Augustiniana 8 (1958) 397–424, 9 (1959) 183–202; extrait Héverlé — Louvain 1959.

² Registri dei PP. Reverendissimi Generali Dd. jelzet alatt. A minket érdeklő kötetek: Dd. 13–15. *Registrum R. P. Gabrielis Veneti 1518–32*; a 15. kötet elveszett (1532–36); Dd. 17. *Registrum R. P. Vicarii Gener. Antonii Aprutii 1537–38*; Dd. 18–24. *Registrum R. P. Hieronymi Seripandi 1538–1552*. Kiegészíti e sorozatot az Aa series (Notizie circale Provincie, Congregazioni et conventi de tutta la nostra Religione.)

³ 1. a mellékletet

ae ragnak e-caudatával (e) írása. E sajátosságok azonban — egészükben — nem az expediáló kancellária, hanem a másolatot készítő ágostonos scriptor ordinis írásgyakorlatára lehetnek jellemzők. A következőkben az ajándékkal és annak átadójával foglalkozunk.

*

A magyar királynak küldött ajándék — a levél szerint — egy ezüstből készült atramentarium. Mit jelent tehát az atramentarium szó? A szó a klasszikus latinban nem fordul elő. De ismert volt alapszáva, az atramentum, tinta. Használja CICERO (*Ad Quintum fratrem* 2, 14, 1) és HORATIUS: „sed veluti tractata notam labemque remittunt atramenta, fere scriptores carmine foedo splendida tacta linunt . . .” (Ep. 2, 1, 236.) Az atramentummal származási kapcsolatban van az atramentarium, és mint a tinta maga, ez is az írás mesterségének szókészletéhez tartozik. Pontos jelentését a klasszikus szókincset értelmező *Thesaurus linguae latinae* nem az auktorok, hanem a keresztények latinjából vett példával próbálja megadni.⁴ A példaszöveg (és legrégebb előfordulása) Ezechiél 9, 2 (és 3,11.) Ezechiél próféta látomásának minket érdeklő helye a *Vulgatában* így olvasható: „Et ecce sex viri veniebant de via portae superioris quae respicit ad orientem . . . vir quoque unus in medio eorum vestitus erat lineis et atramentarium scriptoris ad renes eius . . .” „És íme hat férfiú jött az úton az észak felé néző kapu felől . . . az egyik férfiú közölköz gyolesba volt öltözve és írószer volt az oldalán . . .” (9,2.); „hívta a gyolesbaöltözött férfiút, kinek írószer volt az oldalán . . .” (9,3.) „. . . és íme a gyolesbaöltözött férfi, kinek írószer volt az oldalán . . .” (9,11.) Az atramentarium tehát egy 20. századi magyar fordításban írószer. A francia ugyanezen a helyen *ecriture*-t ír, a német Schreiberzeugot mond. Megint kérdezni, lehet, hogy írószer-e, írókészlet-e a helyes értelmezés?

A felelet ama jelentős fordítási különbségből lesz nyerhető, mely EZECHIEL görög fordítása⁵ (a *Septuagintában*) és a *Vulgata* között áll. A görög ugyanis semmiféle írószerről nem tud, hanem a „gyolesbaöltözött férfiút” zafirszínű vagy zafírral díszített övvel ékesíti fel: „καὶ Ζώνη σαπφείρου ἐπὶ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ . . .” A *Vulgatában* olvasható atramentarium görög megfelelője: *μελανόκοκος κίστη, μελαδοχείον*⁶ a *Septuagintában* az idézett helyen nem található. HIERONYMUS, a *Vulgata* fordítója, a *Septuaginta* és a maga latinja közötti különbségről írva ezt mondja (In Ezechielem): „ubi nos diximus et atramentarium scriptoris . . . LXX posuerunt: et zona sapphirina super renes eius . . .” De más — ámbár nem hivatalos — görög fordítást is idéz. Így AQUILÁT: „μελαδοχείον id est atramentarium scribae ad lumbos eius . . .” SYMMACUHS fordításában az íróstudó (viasz-) tábláit találjuk említve.⁷ A megfelelő héber szó (cesathnak írja át) értelme felől HIERONYMUS egy héber férfiút kérdezett meg, aki azt felelte, hogy görög szóval: *καλαμάριον* mondható azért, mert a calamusokat, tehát az *írónádakat* helyezik el benne. „Nos autem atramentarium ex eo quod atramentum habeat dicimus”, tehát „atramentarium mot mondunk, mert atramentum van benne”. Mi azt mondanánk: tintatartó. Ám ez még mindig nem a helyes szó. HIERONYMUS ugyanis így folytatja: „multo significantius thecas vocant, ab eo quod thecae sint scribentium calamorum . . .” sokkal jellemzőbben tékának hívják, mert írónádak (calamusok) vannak benne.⁸ Ez a téka valamiféle ládikó,

⁴ *Thesaurus Linguae Latinae* II. 1091.

⁵ *Septuaginta* ed. Stuttgart 1958.

⁶ *Thesaurus* L. L. i. h.

⁷ Hieronymus in Ezechiél. 9,3. id. *Thesaurus* L. L. i. h.

⁸ „. . . cesath cum a Hebraeo quaerem quid significaret respondit mihi Graeco sermone appellari *καλαμάριον* ab eo, quod in illo calami reconduntur. Nos atramentarium ex eo, quod atramentum habeat dicimus. Multo significantius thecas vocant, ab eo quod thecae sint scribentium calamorum . . .” Hieronymus in Ezechiél. 9, 2. id. WATTENBACH W., *Das Schiftwesen im Mittelalter*, Leipzig 1896, 228—

doboz értelmet kaphat, s benne elfér mind a tintatartó edény, mind az íróeszköz (HIERONYMUS idejében az írónád), az egész írókészlet.

A középkori latinban egy IX. századi bibliai *Glossarium*, EZECHIEL idézett helyéhez ezt mondja: atramentarium olyan tartály, amiben a scriptor tintástülkét (cornu scriptoris) helyezik el. A XI. században a calamus helyett már a tollal együtt szerepel (atramentarium cum pluma).⁹ A XIV. században egy latin — német szótár az értelmezést, bár nem az atramentariumot, hanem a vele egy jelentésűnek vett calamarét magyarázva így adja: „a scriptor üreges eszköze (instrumentum concavum) kemény bőrből varrva, melyben elhelyezik a scriptor eszközeit, mint a kést és a calamust.” De, mert az ő idejében írónádat már nem használtak (pennát igen), hozzáteszi: „más néven pennalena mondják.”¹⁰ Calamarium (calamare), pennale tehát az atramentarium szinonimáinak tekinthetők és együtt úgy értelmezhetők, mint olyan doboz, melyben elhelyezhető a tintatartó, a toll és a tollak faragásához szükséges kés, a „tollkés”, együtt: az írókészlet. Gabriele da VENEZIA tehát egy ilyen írószeres dobozt, egy írókészletet küldött II. LAJOSNAK, de nem bőrből, hanem — feltételezhetően — ezüstből.

*

PÉCSI Balázs a magyar ágostonos tartomány az időbeli perjele, az ajándék átadója, a magyar provincia végső évtizedeinek sokat szereplő, vezető alakja. Lectori fokozata, mely nélkül a tartomány feje nem is lehetett volna, igen valószínűvé teszi, hogy tanulmányait — a magyar ágostonosok szokása szerint — Itáliában végezte.¹¹ E tanulmányi idő, vélhetőleg, a század első évtizedére esett. Hazatérve, bizonyára az esztergomi rendi Studium Generalében taníthatott, mikor azt Agostino da VICENZA mester, a neves platonista igazgatta (1512—1518).¹² 1591-ben már magyar provinciális, és részt vesz a generális káptalanon.¹³ A következő évben is még a tartomány élén áll. Azután hosszabb rövidebb időközökben, provinciális társai között mégis a leggyakrabban, 1551-ig találjuk őt a Provincia Hungariae élén. Közben, ha nem volt tartományi perjel, konventi perjelként működhetett. 1523-ban az Ercsi-szigeti Szent Miklós-kolostor perjele. Ez év augusztus 15-én II. LAJOS Ercsi falut a kolostornak adja.¹⁴ Balázs a király és az országnagyok előtt is tekintélyben állott.¹⁵ 1526 májusában Trevisóban tartott generális káptalanon megint mint provinciális vett részt. Magával vitte ismét a királynak Gabriele da VENEZIÁHOZ intézett ajánlólevelét és szóban átadandó üzenetét,¹⁶ továbbá egy hátsa-

⁹ Du CANGE, *Glossarium mediae infimae latinitatis*, I. 453.

¹⁰ WATTENBACH, im. 226.

¹¹ Életéről a magyar ágostonrendiekkel foglalkozó irodalom alig egy-két adattal tájékoztat (v. ö. SCHIER Xystus, *Rosnák Márton nyomán, Fallenbüchl F.* Jóval több adatot találhatunk az említett Registrum-sorozatban.

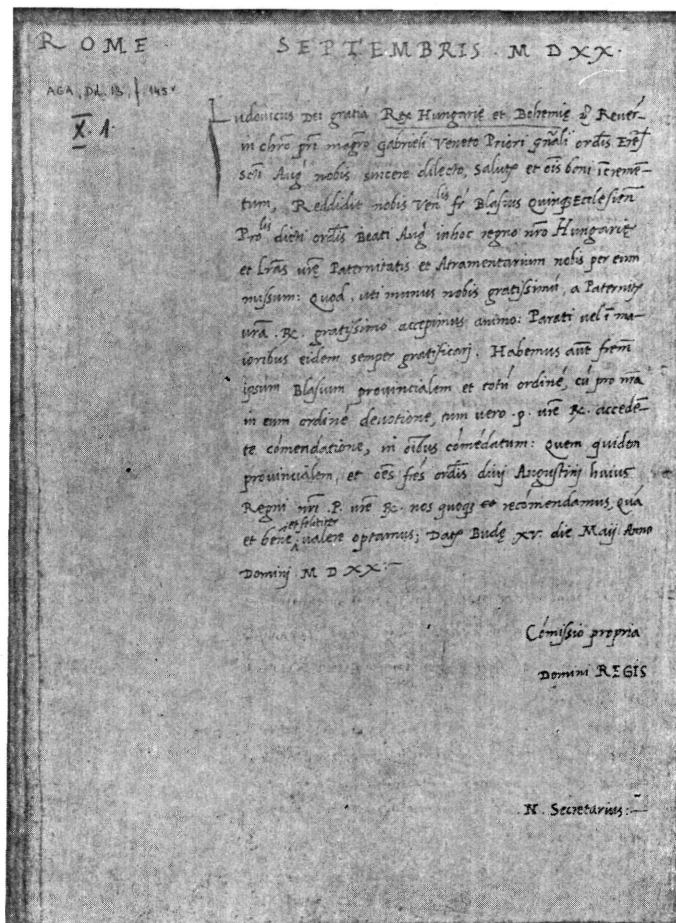
¹² MEZEY László, *Maestro Agostino da Vicenza agostiniano platonista nell' Ungheria Cinquecentesca*. — Studia Humanitatis — Rapporti veneto-ungheresi... Budapest, 1975.

¹³ „... solvit hec provincia Ungarie ducatos viginti quatuor manu fratris Blasii Quinqueecclesiensis provincialis in capitulo Geerali pro collecta presentis (anno) 1519.” Dd. 13, f. 76.

¹⁴ *Egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából*. I. 92—93.

¹⁵ Gabriel VENETUS PÉCSI Balázshoz (bár ez akkor nem volt provinciális) 1522. aug. 20.-án (Bagnoreggio) így ír: „fratremque Blasium Quinqueecclesiensem et monuimus et precati sumus, ut ea qua plurimum apud regem et et proceres regni valeat auctoritate, provinciali in omnibus adiumento sit...” Dd. 14, f. 96.

¹⁶ 1526. jan. Denuntiatio Generalis Synodi ad universum Ordinem (Tarvisii 1526 maius). Dd. 15, f. 58; Venetiis 1526 júliusi regisztrálásában a király levele (1526, mai 6.) Litere Regis Ungarie date sunt ad nos tales Reverende in Christo Pater Amice nobis

1. kép

lovat. Ez utóbbi tény, a generális prior 1526 júliusában a királyhoz írt köszönőlevelének regestájából tűnik ki.¹⁷ Ez a levél a Mohács felé tartó királyt már aligha érte el. Kétségkívül Pécsi Balázs, mint provinciális értesítette rendjének fejét a mohácsi veszedelemről. A generális perjel 1526 októberében az egész rendhez intézett körlevelében („Literas in universon ordinem destinavimus . . .”), „a törökök királyának” magyarországi győzelméről így ír: „Magyarország népeit leküzdve és a királyt elveszítvén, magát a ma-

sincere dilecte . . . Vadit nunc istuc in Urbem is fidelis religiosus frater Blasius ordinis sancti Augustini Sacre Theologie lector et prior provincialis provincie huius regni nostri Ungarie pro certis rebus suis. Quem ob eius virtutes spetiali gratia et fauore prosequimur. Eum igitur uestre paternitati ex animo commendamus . . . Referet idem nonnulla nomine nostro eidem. Cuius uerbis uestra paternitas fidem prebebit . . . Dd. 15, f. 94.

¹⁷ Regi Ungarie. Prefato Regi gratias ingentes egimus de equo quem fr. Blasius Provincialis suo nomine dederat nec nos tanto vel munere vel amore dignos respondimus, memoria tamen sue maiestatis atque humanitatis teneri sempiterna . . . Dd. 15, f. 94'

gyar királyságot teljesen elfoglalta, mely pedig egész Itáliának és Germániának igen erős védőbástyája és különleges oltalma volt . . .”¹⁸

Balázs mindvégig beleszól a Mohács utáni ország bajai közt lassan elhaló provinciája sorsába. A negyvenes években 1540-ben, 1542-ben, 1546-ban, 1547-ben és 1549-ben¹⁹ találkozunk még vele, mint a harminckettőből öt kolostorra leolvadt magyar tartomány perjelével.²⁰ Sorsa úgy akarta, hogy ama néhány „ágostyán barát” között maradjon élete végéig, akik — mint Girolano SERIPANDO, a nagy generális prior 1548-ban Pécsi Baláznak írja — „az oroslán és a sárkány torkában még kitartanak”.²¹

PÉCSI Balázs 1542-ben a rend fejétől még tudós szerzetesek (fratres sapientes) Magyarországra küldését kéri. 1547 őszén a maradék magyar ágostonosok ismét őt kéri provinciálisuknak.²² SERIPANDO 1548. április 11-én saját helyetteseként (vicarius prioris generalis) a még létező néhány magyar kolostoruk fölé helyezi. 1551-ben ÚJLAKI János, valószínűleg egri perjel, feljelentésére e hivatalától is meg kell válni, és *Cristoforo da Padova Ujlakit* teszi utódjává.²³ 1554-ben Balázs már vélhetőleg nincs életben. Ez év április 14-én Kristóf generális prior, a még tengődő magyarországi házak fölötti gondviselésre az esztergomi érseket kéri fel.¹⁴

Ennyi baj között csak természetes, hogy II. LAJOS személyes kultúrájának e szerepny, de litterátus emberhez méltó, tárgyi emlékével is az történt, ami az egész „nemzeti nagyléttel” — elveszett.

*

Buda, 1520. május 15.

II. Lajos, Gabriel Venetus magisternek, Szent Ágoston remetái rendje generális perjelének, az utóbbi által neki ajándékba küldött és Pécsi Balázs magyar ágostonos provinciális által kiadott ezüst írökészletet, a rendet jóindulatáról biztosítva, megköszöni.

Ludovicus Dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Reurendo in Christo patri magistro Gabrieli Veneto Priori Generali ordinis Eremitarum Sancti Augustini nobis sincere dilecto salutem et omnia boni incrementum. Reddicat nobis Venerabilis frater Blasius Quinque Ecclesiensis, Prouincialis dicti ordinis Beati Augustini in hoc regno nostro Hungarie et literas uestre Paternitatis et Atramentarium nobis per eum missum: Quod uti munus gratissimum, a Paternitate uestra Reuerenda gratissimo accepimus animo: Parati uel in maioribus eidem semper gratificarij. Habemus autem fratrem ipsum Blasium prouincialem et totum ordinem, cum pro nostra in eum ordinem deuotione,

¹⁸ „. . . Ungarie populis debellatis ac rege perempto ipsius Ungarie regnum penitus occupavit quod universo Italie ac Germanie munitissimum extiterat propugnaculum ac singulare presidium. Jamque sibi ad eius libitum at quosque offerende atque inuadere liceat aditus undique patet . . .” Dd. 15, ff. 110—110’.

¹⁹ A magyar provincia vége: GUTIÉRREZ, D., *Los Augustinos desde el protestantismo hasta le restauración católica 1518—1648*. Roma 1971, 21—26. Pécsi Balázs mint provinciális 1540: Dd. 20, f. 165; 1542; Dd. 20, f. 16; 1548: Dd. 22, ff. 162—163; 1549: Dd. 23, f. 114; Aa 36,4’ és 6—7’.

²⁰ GUTIÉRREZ, i. m. 24. uo. ultra enim quindecim fratres in tota provincia non inveniuntur . . . Aa 36,2.

²¹ Dd. 22, f. 162—162’: „. . . ad retinenda ea, quae in ista regione ab ore leonis et draconis diuino beneficio salua adhuc perseuerant . . .”

²² GUTIÉRREZ, i. m. 25: Aa 36,4.

²³ Aa 36, 6—7.

²⁴ GAVIGAN, J. J.: *Origins of the Province of Styro-Carinthia*, Augustinianum 11 (1971) 293.

tum uero pro uestre Reuerentię accedente commendatione, in omnibus commendatum: Quem quidem prouincialem, et omnes fratres ordinis diui Augustini huius Regni nostri Paternitatis uestre Reuerende nos quoque <co> /a/ recommendamus. Quam et bene /b/ [et feliciter] ualere optamus; Datum Budę XV. die Maji Anno Domini MDXX.

Commissio propria
Domini Regis

N. Secretarius

a co áthúзва

b et feliciter a sor fölött pótolva

Egyszerű másolat az Ágostonos-Rend római központi levéltárában [Archivo Generale Agostiniano] a generalis perjelek registrum sorozatának [Dd] 13. kötetében f. 145' az 1520. év szeptemberi regisztrálásában: Rome Septembris MDXX.

MEZEY LÁSZLÓ

Tersztyánszky Dániel iskolai újság-tervezete. TERSZTYÁNSZKY Dániel a 18. századi Magyarország érdekes és sokat vitatott alakja. Sokáig a Ratio Educationis társszerzőjének tekintették. CSÓKA J. Lajos 1936-ban megjelent műve¹ alapján azonban csak KOLLÁR Ádám pártfogoltja, aki mintegy a nevét adta a Magyarországon népszerűtlen KOLLÁR eszméinek a megvalósításához. Hogy a Ratio Educationisban az újságolvasás gondolata nem KOLLÁRTól ered, már DEZSÉNYI Béla észrevette, s a pozsonyi evangélikus líceumban hét évig kitaró TERSZTYÁNSZKY Dániel felé fordította újból a figyelmet.² DEZSÉNYI még elfogadta azt, hogy az *Allergnädigst privilegirte Anzeigen* aus sämtlich kaiserlich-königlichen Erbländern herausgegeben c. folyóirat (1771–1776) és a tudós társaság szervezése is KOLLÁR ötlete, s a vezetés is az ő kezében volt.³ F. CSANAK Dóra, aki a Ratio Educationis által előírt egyetemi lap létesítésének kudarcával, ill. tervezeteivel legutóbb foglalkozott,⁴ CSÓKA J. Lajos elégtelen indoklására felfigyelve megállapította, hogy az *Anzeigen* tényleges szerkesztését TERSZTYÁNSZKY végezte.⁵ Mi most TERSZTYÁNSZKY Dánielnek az iskolai újságolvasás érdekében kifejtett tevékenysége újabb dokumentumát vizsgáljuk.⁶

A Ratio Educationis 155. §-a szerint a Budán kiadandó lap tervezetének kidolgozásával egyidejűleg 1778. november 2-án a helytartótanács ismételten érdeklődik a latin és a német stílus finomodását elősegítő könyvek ügyében SZABÓ András budai prépostnál, aki az egyetem teológiai fakultásának az igazgatója, s egyúttal az egyetemi tanács vezetője is. Az ilyen könyvek között különös hely illeti meg az *Anzeigen* c. folyóiratot, amely az újságolvasás követelményének is megfelelne, s még Bécsben kapható. Lehetséges-e, hogy ezt a könyvalakban is megjelent folyóiratot az egyetem tanulói és oktatói számára rendszeresen használandó segédkönyvként kötelezően előírják, s ha igen, nem lehetne-e megfelelő példányszámú utánnomást készíteni az egyetemi nyomdában —

¹ CSÓKA J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma 1936.

² DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században*. = Magyar Századok. Bp. 1948. 142–163.

³ Uo. 156.

⁴ F. CSANAK Dóra: *A Ratio Educationis és az iskolai újságok*. MKSz. 1975. 243–261.

⁵ Uo. 257.

⁶ Alapul az Országos Levéltár alábbi jelzetek alatt található iratai szolgáltak: C-67. Departamentum litterario-politicum. Universitas Budensis. 1778. Fons 39. Pos. 1–2., 1780. Fons 19. Pos. 1–20. Az iratokról az Irodalomtudományi Intézetben megtalálhatóak KENÉZ Győző kivonatai. Használatukért, továbbá KENÉZ Győző szíves segítéséért ezúton mondok köszönetet.

kérdezi a helytartótanács. SZABÓ András gróf BALASSA Ferencnek, a helytartótanácsban működő tanügyi bizottság elnökének már korábban, október 16-án válaszolt. Szerinte a tervnek nincs akadálya, főleg az oktatói kar számára volna hasznos a szóban forgó kiadvány. De az ára túl magas, a tanárok a saját zsebükből nem tudják megszerezni. A gróf járja ki a királynőnél, hogy az akadémiák legalább 2—2, a gimnáziumok pedig 1—1 példányt kapjanak, rendszeresen és díjtalanul. A költségeket a tanulmányi alapból kellene fedezni („Nempe apud quosvis, etiam, qui nomine magistri gloriantur, potior est auro sapientia, nec pluris aestimata divitiis politior eruditionis disciplina”). Az egyetemi nyomdában való utánnyomásról nem esett szó a levélben, de SZABÓ András arról panaszkodik, hogy SPEISER Krisztián 503 forinttal adósa a nyomdának, s a kurátor ismételt felszólítására sem reagált.⁷

Az egyetemi tanács által javasolt, az *Anzeigen*ből készítendő latin nyelvű kompendiumra vonatkozó adatokat, ill. TERSZTYÁNSZKY *Beiträge zur Kenntniss der königlichen ungarischen Erbländer* címmel tervezett, csak magyar anyagot tartalmazó, negyedévenként megjelentetendő 12 íves új folyóiratának a javaslatát F. CSANAK Dóra ismertette.⁸

1780. július 24-én a helytartótanács gróf BALASSÁHOZ írva megkérdezi, nem volna-e lehetséges, hogy az a társaság,⁹ amely a latin kompendiumot kidolgozta, annak kiadását is magára vállalná, saját kockázatára. A tanügyi bizottság szeptember 4-én tárgyalta az ügyet. Közben kikérték TERSZTYÁNSZKY véleményét is, aki augusztus 30-án kelt levelében keserűen írta, hogy a budai egyetem még a latin kompendiumot sem vállalta, s ezt a felsőbb hatóságok is tudomásul vették. Az, hogy a társaság adjon ki folyóiratot, nem járható út. Mivel közköltségen nem lehet kiadni, várni kell, míg megfelelő alkalom vagy egy könyvtár nem adódik a nyomtatásra.

A helytartótanács felterjesztésére október 6-án a királynő úgy határozott, hogy végleges döntés előtt küldjék fel neki a tervezett kompendium egy összefüggő részét, hogy a kiadás költségeiről nyilatkozhassék. Hogy egyáltalán elkészült-e a kompendium, arról nem tudunk. Úgy tűnik, hogy TERSZTYÁNSZKY és „pozsonyi társasága” ekkor a kompendium helyett már véglegesen új lap kiadásának a tervével foglalkoztak. November 13-i keltezéssel TERSZTYÁNSZKY egy dolgozatot adott be, a *Ratio Educationis* 155. §-ának megfelelő folyóirat kiadásának tárgyában, hivatkozva a királynő február 4-i döntésére, amely két lapfajta (iskolai és tudományos) kiadását rendelte el. Eszerint az iskolai lap a tanügyi bizottság közvetlen ellenőrzése alatt Pozsonyban is készíthető. Feltétele: A *Ratio* céljának megfelelően, s a leendő szerkesztő terjessze fel jóváhagyásra a javaslatát. A meginduláshoz, a kezdeti nehézségekhez a tanulmányi alapból fizetnék a költségeket, de a szerkesztő a maga kockázatára adja ki a lapot.¹⁰

A tervezet szövege:

Idea Ephemeridum publicarum, quae ad praescriptum §. 155. Benigni Systematis Studiorum Budae elaborandae, nunc iuxta Benignam Resolutionem Regiam de die 4. Mensis Februarii anni currentis Posonii concinnandae, atque sub Reuisione et Inspectione Excelsae Studiorum Commissionis edendae sunt

⁷ SPEISER Krisztián 1777. augusztus 30-án a feltétellel kapott kizárólagos szabadalmat címtáras kalendáriumok nyomtatására, hogy azokban az egyetemi tanároktól származó, tudományos értékű szemelvényeket közöljön, a honoráriumot pedig a sajátjából fizesse. E kalendáriumokat köteles az egyetemi nyomdában nyomtatni. (OL. C-67. Dep. litt.-pol. 1780. Univ. Bud. Fons 17. Pos. 11.)

⁸ CSANAK i. m. 257—258.

⁹ Uo. 251.

¹⁰ Uo. 255—256.

§. 1.

Cum ad culturam ciuilis vitae haud parum faciat, multumque non raro commodi adferat notitia rerum earum, quae in variis Orbis partibus in dies aguntur, ideo paragrapho 155. Systematis Studiorum benignissime ordinatum est, ut Ephemerides publicae, res maxime memorabiles complexurae apud Universitatem concinentur, utque, ne iuuentutem nostram Hungaram hac in parte peregrinam esse in futurum contingat:

1. In Gymnasiis super iisdem Ephemeridibus nouorum collegia bis quot hebdomadis, Directores ipsi habeant, pagina 266.

2. In Academiis

a. in Cursu Philosophico, Collegium eorundem nouorum publicorum, Magister eidem praepositus, occasione eventorum (quae in nouis continebantur) enarratorum, utiles animadversiones, vocata in subsidium Geographia, Historia, aliisque affinibus Disciplinis, subnectat; item:

b. In cursu Juridico, pagina 343. Doctoris historiae officium sit Collegium nouorum publicorum, quouis die Sabbathi a Meridie cum Auditoribus Iurium celebrare, iisdemque ex Ephemeridibus Universitatis Regiae, Mundi partium Statum exponere.

§. 2.

Utilitati huic ad iuuentutem pertinenti, alia adhuc accedunt commoda, quae concinnationem et publicationem nouorum indigatorum non modo commendant, verum relate ad executionem Systematis Studiorum necessariam reddunt, etquidem:

1. Ad Senatam Regiae Universitatis §. 172. attinere dicitur in Annos Singulos ex recensitis §. 171. quinque fontibus, et qui his adhuc addi possunt, quaestiones deligere easdem strictim et clare proponere, Scopumque praestitum designare; tum illas Excel-sae Commissionis Studiorum discussioni, et per hanc altissimo Loco substernere, et quae approbatae fuerint, supremis litterarum Directoribus significare, Academiae Praesidibus promulgandas; deinde curare, ut insertae in litterarias Ephemerides per totum late Regnum diuulgentur.

Ratio diuulgationis huius benigne ordinatae, sequenti pagina 297. exponitur, nimirum vt argumenta haec proposita, nonmodo Doctoribus Academicis, sed aliis quisbusuis Magistris, doctisque Viris, seu in Regno, seu foris commorantibus innotescant, quibus integrum foret, ea enodare, atque suo modo ad Praesides Academiae vel Vniuersitatem submittere.

2. Statutum est §. 210., pagina 384., vt Praefectorum et Magistrorum, qui peculiaria in re litteraria promovenda merita posuerint, pro omnium Academiae et Gymnasiorum notitia, Mentio honorifica in iisdem novis publicis fiat, quo medio, alios ad bene audendum excitandi, res patriae litteraria sine damno sane destitui nequit, hoc item canali:

3. Tempus examinum repetentium recipiendorum praestitutum iuxta §. 219. vulgari oportet. Denique:

4. Multa sunt alia, quorum quidem in Systemate litterario mentio facta non est, et quae nec hic commemoranda censentur; de quibus tamen nemo, Rerum harum gnarus dubitauerit, rei litterariae multum interesse, vt similia suo modo vulgentur, atque Moderatoribus Studiorum et Doctoribus non minus, quam aliis eruditis Patriae innotescant; quae autem nullo modo facilius, quam per praescriptas in Benigno Systemate Ephemerides publicari protulerint.

§. 3.

Objecta Nouorum horum in genere, praeter iam ad ductum benigni Systematis recensita, erunt euenta nouissima; attamen memorabilia, et quod caput rei est, quantum fieri potest, indubitata. Habenda autem hac in parte praecipua erit ratio, rerum earum, quae in patria atque provinciis haereditariis, deinde quae in Regnis §-o 177., numero 8., item 189. indigitatis euenerint, ita, ut quidquid memoria dignum in omni historiae et Scientiarum utilium genere, vel per commercium litterarum cognitum, vel repertum in aliis nouis fuerit, in has Ephemerides referatur; quod ad res vero patrias, ea praesertim proponantur, quae uti in Benigna Resolutione praescribitur, praelectiones nouorum habituris, materiam aptam suppeditent, Iuuentuti studiosae Notitiones Historicas, Geographicas, rerum naturalium ac aliarum, quo in primis etiam data Genealogica Familiarum Illustrium pertinebunt, procurandi.

§. 4.

Noua publica extranea, quae hunc in finem necessaria erunt, partim ad maiores sumptus euitandos, partim etiam propterea, quod eadem Materia in omnibus fere successiue recurrat, ad pauciora reduci posse videntur, et quidem

1. Ex Germanicis
  - Wiener Diarium
  - Realzeitung
  - Provincial-Nachrichten, quae anno futuro impensis Trattnerianis Viennae vulgabuntur.
  - Frankfurter Staats-Ristreto
  - Altonaer Postreuter
  - Brüner Zeitung
  - Leipziger Verzeichniss neuer Bücher
  - Iselius Ephemeriden der Menschheit
  - Büschings wöchentliche statistische und historische Nachrichten
2. Ex Latinis
  - Nova Viennensia
3. Ex Gallicis
  - Annales Politiques Civiles et Littéraires de Linguet, — aut vero, si ob fata auctoris aduersa Annales hos abrumpi contingeret, in eorum locum
  - Journal Encyclopedique de Bouillon
4. Italica:
  - Notizie del Mondo, quae Florentiae prodeunt.
5. His addenda videntur:
  1. Petersburger Journal
  - et
  2. Gazeta Warschaffska

respectu quorum autem, cum eorum procuratio multis circumstantiis sit impedita, recurrendum per Excelsam Cancellariam Regiam Hungaricam Aulicam, ad Excelsam Imperialem Regiam Status Cancellariam foret, vt Ea, pro suo quo in promotionem Studiorum per Provincias hereditarias intentam est Zele, apud legationes Petropoli atque Warsaviae existentes, disponenda disponere dignaretur, quo folia haec, successiue collecta per expediendos, ut tempus et occasio tulerit, ad Aulam Augustissimam Nuncios (Courriers) submitterentur, Instituto huic communicanda.

§. 5.

Et haec quidem, quod ad Ditiones haereditarias, necnon vicina et remotiora Regna, ad, praecauendum, ne iuuentutem nostram studiosam in rebus extraneorum peregrinam esse eueniat, sub initium suffectura videntur, majore vero cum cura ad ea, quae Hungariam Provinciasque ei adnexas spectant, advertendum, hacque in parte, non solum Juuentutis et Docentium verum aliorumquoque, quin immo etiam extraeorum, Noua lectorum habenda erit ratio.

Humillime autem existimatur puctum hoc omne latum iri, si elementissime indultum fuerit, ut:

1. Omnes benignae dispositiones et ordinationes, quorum publicationi nihil obstiterit, praesertim autem eae, quae rem litterariam concernunt, Synoptice;
2. Promotiones in Statu Ecclesiastico, Politico et aliae, in primis vero, quae circa Institutum litterarium Regiae Maiestati reservatae habentur, item Comitatum Restaurationes;
3. Omnes collationes et Donationes Regiae;
4. Praemia, ex liberalitate Regia in bene meritos de Re publica vel litteraria profecta, iisdem inserantur, atque id quidem prius, quam praetium novitatis amiserint, hoc est, antequam in novis aliis publicata fuerint.

Si praeterea, Praesidibus Academicarum, Directoribus Gymnasiorum, Praefectis Paedagogiorum, item Physicis Comitatum et Ciuitatum, atque Geometris et Hydraulicis, suis viis mandatum fuerit, ut quidquid notatu dignum vel inuenerint vel observauerint, id diligentius excussum, Instituto Nouorum significant.

Prolixum foret objectorum omnium, quae notanda et significanda erunt, seriem hic enumerare. — Sequentia temen, ne attentionem corresponsorum, effugiant, recensenda erunt:

1. Libris, qui in quibuscunque Hungariae Typographiis prodibunt, inuiligabunt, eorumque titulos ita diligenter perscribent, vt ne minimus quidem Institutum hocce lateat. Vtilitas, quae hinc ad promovendam rem litterariam sperari potest, major adhuc futura esset, si cujusque praelum deserentis libelli, exemplar unum ad Institutum hocce mitteretur, quo de bonitate ejus iudicium ferri, atque in nouis publicari possit.

2. Natiuitates, connubia et obitus in familiis illustribus euenientes haud negligantur. Hac enim occasione exponentur merita de Principe et Patria, aliaque anecdota, ad excitandam Juuentutem deseruitura.

Quibus dispositionibus factis et aliis praeterea, quod ipsius Instituti erit, mediis adhibitis, non est dubium, materias domesticas, ex quibus objecta majoris momenti, quorum nempe notitia, nostris utilis et extraneis grata futura est, seligenda erunt, sufficientem adfuturam, praesertim, si id accesserit, ut praeter refusionem sumptuum, si quos facere oportuerit, omnibus debitam, iis, qui in subministranda nouorum materia magis assidui atque diligentiores fuerint, sub finem cuiusque anni, Praemium aliquod benignissime decernatur.

§ 6.

Quod ad elucubrationem horum Nouorum attinet, cum ea partim ex Ephemeridibus extraneis, partim ex litteris et relationibus submissis, fini, cui destinantur, conformiter, extrahenda, extractuum autem illorum alii in latinum vertendi alii nonnunquam poliendi erunt; atque his omnibus ipsum correcturae exactioris onus, item ipsorum Nouorum non minus in Urbe, quam ad Postam distributio, residuorum Exemplarium conseruatio, necnon sub finem cuiusque Anni Indicis confectio (ut nova haec compacta in Bibliothecas referri, et loco compendii Annalium nostri temporis in posterum seruire possint) accedat; necessarium omnino esse videtur, prae reliquis omnibus de indiuiduo aliquo providere, cum eoque ita conuenire, ut erga fixum annuum Salarium, non modo omnia supra recensita Onera, et quae praeterea alia adhuc accedere possent, in se recipiat; verum simul etiam, pro maiori hujatis Publici commoditate, fornicem, loco opportuno conducere, illicque folia distribuenda distribuere, atque residua conseruare; item sub finem cuiusque anni, in linea Instituti hujus oeconomica, rationes reddere teneatur.

§. 7.

Praeter exemplaria ex nouis his pro Excelsis Dicasteriis destinanda, quorum numerus altiori determinationi humillime substernitur, iuxta Benignum Systema Studiorum, quemadmodum ex aduoluto sub A. Indiculo patebit, circiter 126 distribuenda requiruntur. Imprimerentur autem exemplaria 500; etquidem 100 in Charta scriptoria, reliqua 400 in impressoria.

Forma eorum et quod ad Chartam ejusque magnitudinem et quod ad Characterem litterarum, in adnexo exemplari altiori discussioni proponitur; hoc humillime addito, eam majorem propterea electam esse, ut noua haec distincta ab aliis, ipsa etiam forma distingui, resque plures in eas referri possint.

Prodibunt ea in media Phylera, bis quot hebdomadis, etquidem die Mercurii et Sabbathi; quod his diebus cursores Postales in majorem partem Hungariae ex urbe hac expediri soleant.

Impressionem atque Chartae tam scriptoriae, quam impressoriae, pro exemplaribus 500 submistrationem, pro qualibet hebdomade, erga soluendos florenos 10, hujus Typographus, Franciscus Paczko, ut sub C. in re recipit, cui contractui, sub spe altioris Rati, hac lege accessum est, ut idem, si casu quo publicanda occurrerent, quibus in foiiis his locus non esset, quoties-toties teneatur eadem in Charta separata, partim scriptoria, partim impressoria ipsis nouis adnectanda, gratis etimprimere, et suppeditare.

Constituent itaque Expensae in editionem horum nouorum formandae, respectu Typographi pro 52 Septimanis, seu 104 mediis Phylaris Florenos 520, quibus si addantur 280 Floreni in Salarium Correctoris, et fornicem pro eo conducendum erogationes hae universim ad Florenos 800 assurgent. Pro quibus habebuntur exemplaria 500; quorum si 150 gratis distributa fuerint, distrahendar emanebunt 350; quae etiam quoad majorem partem diuenditum et distractum, hocque modo mox sub initium partem sumptuum resarcitum et refusum iri, nemo facile dubitauerit.

Titulus, quod in aliis nouis fit, non cuiilibet exemplari praefigetur, et quidem ideo, quod credatur fini, qui intenditur, magis consentaneum fore, ut eius non modo inutilis, sed relate ad spacium, quod occupare solet, noxia plane repetitio, ex foliis ad librum, paginis debito ordine sese excipientibus, constituendum, destinatis eliminetur. Erit is: *Selecta Istropolitana*, illoque sub finem cuiusque anni, quoduis exemplar et distributum et remanens, adnexa eidem Praefatione, providebitur. Hic vero Titulus prae reliquis occurrentibus propterea magis placuit, quod et scopo operis, atque ejus internae oeconomiae op[er]ortune respondeat, et aliis, quae Institutum hocce circumstant, rebus, haud refragetur.

Interim haec omnia altiori discussioni humillime substernit Posonii die 13. Novembris 1780

Tersztyanszky m. p.
Consiliarius Regiae Camerae
Hungaricae Aulicae

TERSZTYÁNSZKY már a címben feltünteti, hogy a Ratio szellemében kiadandó lapról nyújtja be a tervezetet, figyelembe véve az 1780. február 4-i királyi resolútiót.

Az 1—3. §-ok a Ratio vonatkozó részeit idézik: az újságok hasznáról és iskolai szerepéről, továbbá a tartalomról beszél a szerző. Bekerül az újságba hazában és az örökös tartományokban, valamint a Ratióban említett országokban a történelem és a „hasznos tudományok” minden fájában való, emlékezetre méltó dolog. Különösen pedig az iskolai újságolvasáshoz alkalmas anyagot nyújtó, hazai dolgokra vonatkozó történeti, földrajzi, természettudományi és más ismeretek, elsősorban az előkelő családok geneológiai adatai.

A 4. §. a szükséges külföldi folyóiratok felsorolásából áll. Számukat a költségek csökkentése érdekében, valamint, mivel ugyanaz az anyag ismétlődik bennük, leszűkíti TERSZTYÁNSZKY. A pétervári és a varsói újság nehezkes beszerzésére való tekintettel ezekben az esetekben a felsőbb hatóságok segítségét kéri.

Az 5. §. az újságba felveendő hazai témákról szól. Nagy figyelmet kell fordítani nemcsak az ifjúságnak és a tanároknak, hanem a külföldieknek is szóló, Magyarországra és kapcsolt tartományaira vonatkozó dolgokra. Közölni kell a rendeleteket és intézkedéseket, különösen azokat, amelyek az iskolaügyre vonatkoznak: az egyházi, politikai és más előléptetéseket, elsősorban pedig azokat, amelyek — tudományos intézetek esetében — őfelségének tartatnak fenn, továbbá a megyei tisztújításokat. Minden királyi adományszolgáltatást, az állami vagy a tudományos életben elért jutalmakat, még azelőtt, mielőtt azok más újságban megjelenének.

Ha ezeken kívül az akadémiák vezetői, a gimnáziumok igazgatói, a tanítóképző intézetek prefektusai, továbbá a megyei és a városi tisztviselők, a földmérők és az árvízvédelmi mérnökök bármely dolgot ismertetésre méltónak találnak, azt az újság szerkesztőségének gondosan leírva jelentsék.

Hosszadalmas volna mindazokat felsorolni, amely dolgokról jelentés kellene. Mégis, nehogy a korrespondensek figyelmét elkerülje, a következőkre felhívja a figyelmet: ügyelni fognak minden magyarországi könyvnyomdából kikerülő könyvre, azok címét rendre leírják. Még hasznosabb lenne a tudományos élet előmozdítására, ha minden Magyarországon megjelenő könyvből egy példány eljutna a szerkesztőséghez, hogy recenziót írhasson róla, és az újságban azt publikálhassa. Az előkelő családok születési, házasságkötési és elhalálozási napjai se maradjanak el. Ugyanis itt helyezhetők el az uralkodó és a haza iránti érdemek, és más történetek, amelyek az ifjúság serkentésére szolgálnak. A válogatás és a jutalmazás a szerkesztőség dolga lesz.

A 6. §. az újság elkészítésének módjával és terjesztésével foglalkozik. Részint külföldi folyóiratokból, részint levelekből és jelentésekből áll össze egy-egy szám. A kivonatolást és a latinra fordítást kijelölt személyek végzik, ehhez a korrektúrával való munka, a városban (Pozsony) és a postára való szétosztás, a fennmaradt példányok megőrzése és év végén az index elkészítése járul. Szükséges, hogy legyen egy személy, aki állandó fizetésért a fent felsorolt és a rendkívüli terheket is magára vállalja, továbbá, hogy alkalmas helyen boltot béreljen és ott a példányokat szétossza, a visszamaradtakat pedig megőrizze. Mindezekről év végén a szerkesztőségnek anyagilag számoljon el.

A 7. §. 126 kiosztandó példányról beszél. Az A-val jelzett index azonban nincs meg az irat mellett. Összesen 500 példányt nyomtatnának, 100 példányt író-, 400-at nyomópapírra. Az újság formájáról a B-vel jelzett melléklet tájékoztatna, ez azonban szintén hiányzik. Félíves formában, hetente kétszer, szerdán és szombaton fog megjelenni, mivel ezeken a napokon indulnak a postakocsik Pozsonyból.

A 100. ill. 400 példány kinyomtatását hetenként 10 forintért PATZKÓ Ferenc pozsonyi nyomdász vállalta, a C-vel jelzett egység szerint. Sajnos ez a melléklet is hiányzik.

Ha esetenként olyan anyag adódik, amely az újságba nem fér bele, a nyomdász az újsághoz csatolandó mellékleten ingyen kinyomtatja.

Az újság kiadásának költsége: 52 héten át 104 félvért 520 forint a nyomdásznak és 280 forint a korrektornak, azaz évi 800 forint. Ezért 500 példány készül, amelyből 150-et ingyen kiosztanak, a 350 megmaradatot pedig elárúsítják; a költségek így bőven megtérülnek.

Az újság címe, *Selecta Istropolitana*, nem lesz minden számon rajta, mert ez fölösleges ismétlés és csak a helyet foglalná.

A tervezet felterjesztésére, esetleges megvalósulására vonatkozó adatot nem találtunk. Az ügyet a tervezetre írt feljegyzés szerint 1780. november 15-én tárgyalta a helytartótanács. TERSZTYÁNSZKY arra törekedett, hogy elhárítsa azokat az akadályokat, amelyek az eddigi próbálkozásokat megghiúsították. Többek között a kiadás költségeire és a nyomtatásra¹¹ is konkrét javaslattal állt, elő amelyek az eddigi tervezetekből hiányoztak. Javaslataból az is kitűnik, hogy a korábbi tervezeteket ismerte. Magát az újságot abban a szellemben kívánta napfényre hozni, hogy azzal az általa állandóan napirenden tartott magyar tudós társaság megalakulásának az ügyét is szolgálja.¹²

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Héber könyvek a pesti vásáron 1772-ben. A pesti vásáron 1772. augusztus 18-án a hatóság Samuel KOCH pozsonyi zsidótól elkobzott héber könyveket. Ezeknek egy része Marcus Israel GOLDSCHMID óbudai zsidónál vannak 213 forint tartozás fejében. KOCH ugyanis kimért 92 akó kóser bort, s nem fizetett. GOLDSCHMID megtudta, melyek KOCH könyvei, és lefoglalta azokat. Ennek immár hat hónapja és KOCH azóta hallgat.

A könyvek jegyzéke a következő (Országos Levéltár, Litt. ad Cam. E 41. 1772—439.):¹

1 Chovat Halvovat;² 1 Scheris Israel;³ 1 Jalkut Rubeny;⁴ 1 Sera Jeikob;⁵ 49 Bet Büchlich;⁶ 2 Kleine Machsori;⁷ 3 Teutsche Neviim;⁸ 1 Tschuwas Bet Jehuda;⁹ 1 Essifas Sec-

¹¹ PATZKÓ Ferenc nyomatta a RÁT Mátyás szerkesztésében megjelenő első magyar nyelvű újságot, a *Magyar Hirmondót* is. Ennek első száma arról számolt be, hogy az előfizetési felhívással 318 példányt sikerült lekötni. Az 1779-ben szétküldött *Előre való tudakozás* szerinti terjedelem, megjelenési idő és előfizetési díj: fél-árkusonként, hetente kétszer jelenik meg, előfizetési áruk egy esztendőre 8 forint. (BISZTRAY Gyula: *A prenumeráció. Egy fejezet a magyar könyvkiadás és olvasóközönség történetéből.* = Magyar Századok. Bp. 1948. 180.)

¹² Egy más alkalommal visszatérünk majd (TERSZTYÁNSZKY levelei alapján) arra a szerepre is, amelyet TERSZTYÁNSZKY Dániel a KOLLÁR Ádám által szervezett tudós társaság tervezetének születésénél (1763) játszott. KOLLÁR kiválása (1764) után ő a magyar tudós társaság ügyének egyedüli szószólója az udvarnál, az ő fáradozásainak eredménye az *Anzeigen* mögött lévő társaság.

¹ A számok I. A. BENJACOB bibliográfiájára utalnak: *Ozar Ha-Sepharim* (Wilna 1880).

² 169/129.

³ 562/194.

⁴ 222/233.

⁵ 163/279.

⁶ Imádságos könyv.

⁷ Kis formátumú ünnepi imádságos könyv.

⁸ Proféták német fordításban.

⁹ 73/323.

kenim;^{9a} 1 Gemora Bezza;¹⁰ 2 Tschuvas Alschoch;¹¹ 1 Toras Joseph;¹² 1 Gemora Bezza¹³ 4 Machsorim von Pessach;¹⁴ 1 Maschmia Jeschua;¹⁵ 2 Löw tov;¹⁶ 1 Gemora Moad Koten;¹⁷ 2 Hagodes;¹⁸ 1 Targum Schenij;¹⁹ 1 Kunteris;²⁰ 1 Megila;²¹ 1 Bet Israel;²² 5 Chinuch Lenaar;²³ 8 Techinut;²⁴ 12 Jom Chipur Koten;²⁵ 4 Neue Techinut;²⁶ 100 Calender pro A° Mundi 5532.²⁷ Ezek még megvannak.

1 Talmudot (12 részben) eladott 40 forintért.

Nem érdektelen látnunk, milyen héber könyvek szerepeltek kétszáz évvel ezelőtt a pesti vásáron. Vannak közöttük olyanok, amelyek nem gyakorlati, liturgiai célt szolgáltak, hanem héber olvasottságra engednek következtetni.

Egyébként az 1768-as vágújhelyi összeírásban szerepel egy héber könyvekkel kereskedő: LAZARUS . . . mercatur cum libris judaicis (*Monumenta Hungariae Judaica. XVI.* Ed. A. SCHEIBER. Budapest, 1974. 139.). A győriben 1770-ben: Samuel MOYSES . . . bibliopola (uo. 530.).

SCHEIBER SÁNDOR

Az iskolázottak betegségeiről. 1775-ben és 1836-ban két orvosdoktori értekezést fogadott el a Magyar Tudományegyetem Orvostudományi Kara, amely disszertációk a „literati”, illetőleg az „eruditi”, azaz közös néven az „iskolázottak” betegségeivel, azok klinikai megnyilatkozásával, megelőzésük lehetőségével foglalkozott. E két inauralis disszertatio, jelentőségük ellenére, eddig ismertetésre vagy éppen kritikai méltatásra nem került. Az időrendben első értekezés megjelenésének két évszázados évfordulója különösen időszerűsíti e munkák megbeszélését.

1.

Pozsonyban 1775-ben jelent meg a *Dissertatio inauguralis medica de diaeta literatorum* — azaz „Eredeti orvosi értekezés az írástudók életrendjéről” — A könyvet OERTEL Gottfried Honorius soproni orvosjelölt írta. Ez a könyv az első magyar szerzőtől magyar földön megjelent, az értelmiségiek foglalkozási eredetű egészségártalmaival foglalkozó munka, amely a megelőzést célzó életrendet — életmódot — mai szemmel is korszerűen

^{9a} 46/889.

¹⁰ A Talmud Béca traktátusa.

¹¹ Vö. B. COHEN, *Hazofeh. XIV.* 1930. 165. No. 187.

¹² 647/504.

¹³ Lásd a 9. jegyzetet.

¹⁴ Ünnepi imádságos könyv Peszáchra.

¹⁵ 379/2437.

¹⁶ 254/20.

¹⁷ A Talmud Moéd Kátán traktátusa.

¹⁸ Peszáchi Haggáda.

¹⁹ 673/969.

²⁰ Számos ilyen című könyv van: 524. skk.

²¹ Eszter könyve.

²² 74/340.

²³ 195/718.

²⁴ Imádságos könyv asszonyok számára.

²⁵ Imarend Jóm Kippur Kátánra.

²⁶ Új imádságos könyv asszonyok számára.

²⁷ Zsinagógai naptár az 1772/73. évre.

megszabta. Sem a szerzőről, sem magáról a könyvről nem tesz említést hazai szakirodalmunk. RÉTI Endrének a Magyar Tudományegyetem orvosi karán készült és megvitatott doktori értekezéseket ismertető dokumentáció jellegű könyvéből OERTEL G. Honorius értekezése hiányzik. SZINNYEI Józsefnek a magyar írók bio-bibliográfiájában sem találunk OERTEL G. Honorius személyére vonatkozó adatot. Egyedül DUKA ZÓLYOMI Norbert ismert pozsonyi tudományhistorikusnak a nagyszombati egyetem orvostudományi karával foglalkozó közlemény sorozata ter ki OERTEL tevékenységére is, sőt OERTEL orvosdoktori diplomája fotókópiáját is közli.

A promotíós anyakönyv tanúsága szerint „Gottfried Honorius Oertel Hungarus Soproniensis 1752. december hó 26-án született Sopronban. 1775. augusztus hó 24-én vizsgázott és augusztus hó 31-én ‚De diaeta literatorum’ disputált” — minthogy lutheránus létére az egyetemen nem promoveált, hanem csupán disputált. Orvosdoktori oklevelének elnyerése után szülővárosába tért vissza, ahol 78 éves korában bekövetkezett haláláig orvosi gyakorlatot folytatott.

„Az írástudók életrendjéről” írott orvosdoktori értekezésében egészségrontó hatásúnak részben a literátusok ülő életmódját, mozgás szegénységét, részben szellemi túlterhelésüket, pszichés fáradtságukat tartja. A lelki életükben a „fantázia felfokozódásának” különös jelentőséget tulajdonít azon akkor szinte általánosan elfogadott és gyakran a megvédendő tézisek közé felvett felfogás szerint, hogy a szellemi élet felfokozása, a „fantázia csapongása” az elmebetegségek túlnyomó részének kiinduló pontját képezi. A szellemi kifáradás, a fantázia szárnyra eresztése az agyban vértolulást, az „életerőnek” csökkenését, az izomzat tónusának megkisebbedését, a belső szervekben a működésnek idegrendszeri eredetű meglassúbbodását hozza létre. Az ülő életmód, a meg nem felelő helyiségekben hosszú időn át való tartózkodás további egészségártalmakat jelent. Az írástudók rendszertelenül élnek, nem meghatározott időkből étkeznek, elfogyasztott táplálékaik sem természetesek. Gyakran isznak pálinkát és általában fokozott a szeszfogyasztásuk. Az emésztési zavarok is hozzájárulnak az írástudók búskomorságához — melankóliájához —, amelyre olyan gyakran történik az irodalomban utalás. A rossz kedélyállapot hypochondriát válthat ki. Folyton betegnek érzik magukat és egyenesen keresik magukban a betegségeket. Fantáziájuk rémképeket fest eléjük, amelyeket az orvosok hiába igyekeznek eloszlatni. Javasasszonyokhoz, „kuruzsok”-hoz fordulnak. Állapotuk mind inkább romlik kedélyállapotuk rosszabbodása következményeképpen. Simon András TISSOT francia orvosra hivatkozással OERTEL igyekszik az írástudók egészségártalmait megelőzni, a már meglévőket megszüntetni és meggyógyítani. A szellemi tevékenységnek a fizikaival történő kiegészítése, a testgyakorlás, a sport minden formájában hasznos, sőt szükséges. A szabad levegőn tartózkodjanak sokat a szobában naphosszat dolgozó irodalmárok. A jó levegő, a napfény csodát tehet körükben. De nem hanyagolható el étkezésük rendszeressé tétele, a túlzott fűszerfogyasztás és a szokottnál erősebb sózás megszüntetése sem. Kívánatos, hogy az írástudók szeszfogyasztása, kávéfogyasztása és fantáziájuk csapongására is visszavezethető fokozott szexuális élete mérséklődjön.

Az elmondottak nagy részét megtalálhatni már egy korábbi magyar szerzőnek MAEHRL Jeromosnak 1733-ban Hallében megjelent orvosdoktori értekezésében, amely „*Dissertatio inauguralis de praeservandis literatorum morbis*” címet viseli. Az értekezést a *Magyar Könyvszemlében* 1972-ben megjelent közleményben ismertettem. OERTEL értekezése 1175 sor terjedelmű, ebből megközelítően 800 sor szövege azonos vagy közel egyező MAEHRL-nek annak idején úttörő jellegű művével a melyre OERTEL nagy megbecsüléssel hivatkozik is. Az eltérő közel 400 sornyi szöveg jórésztben TISSOTnak 1769-ben Lipcsében megjelent latin nyelvű könyvében foglaltakra utal. TISSOT műve 1775-ben német fordításban is megjelent. Ennek felhasználására vonatkozó adatunk azonban nincsen. Mind-

két alapul szolgáló mű annyira úttörő jellegű, annyira egyedülálló, hogy a literatusok betegségeivel és azok megelőzésével foglalkozó szerző csakis tőlük meríthetett és a felhasznált szerzőkre megfelelő hivatkozással merített is. Ilyesjellegű forrás felhasználás az akkori orvosdoktori értekezésekben rendszeres volt, sőt ezt a szerzőktől el is várták. OERTEL értekezéséről való megemlékezésünk az értelmiségiek egészségvédelmének indokolatlanul elfelejtett hazai úttörője felidezését kívánja szolgálni.

2.

1836-ban jelent meg tőketerebesi HORVÁTH János Zemplén megyei magyar orvosjelölt könyve: *Dissertatio inauguralis medica de genesi morborum eruditorum adfligentium* (Az iskolázottak betegségeinek keletkezéséről eredeti orvosi értekezés) címen. A könyv Budán az Egyetemi Nyomda betűivel 30 oldalnyi terjedelemben jelent meg. Az értekezést 11 tézis fejezte be, amelyeket nyilvánosan megvédett az orvos-jelölt. Felavatása után Homonnára került 1840-ben, ahol BUGÁT és FLÓR orvosi nyilvántartása szerint járási orvosként működött. További sorsáról nem tudunk.

HORVÁTH János értekezését székhelyi MAJLÁTH Antal grófnak, jótevőjének ajánlja. A bevezetőjében — proemium — azzal indokolja témaválasztását, hogy a tanultak — írástudók, művészek, tisztviselők — körében a jellegzetes egészségártalmak mind gyakoribbá és súlyosabbá váltak. Utal arra is, hogy a literátusok száma jelentősen megszaporodott. A reformkori értekezések körében mind gyakrabban kerül részletes irodalmi felsorolásra is sor. HORVÁTH János munkája sem kivétel az alól. Felsorolásának érdekessége, hogy a két fontos magyar szerzőtől származó értekezést, MAEHL és OERTEL műveit nem említi és hogy felsorolásában 1775-től kiindulva csak a német nyelvű forrásokra hivatkozik. Így TISSOTnak 1775 és 1777-ben németre fordított munkáit, F. Chr. ACKERMANN 1779-ben, Franc MAY 1786-ban, J. H. JORDENS 1797-ben megjelent könyveit említi.

HORVÁTH értekezésében tárgyalása során 1) az irodalommal foglalkozók — eruditus, literatus, artista stb. — fogalomkörét határozza meg, 2) taglalja az írástudók betegségei keletkezésének okait előbb megbeszélve általában a betegségeket létrehozó tényezőket. Hangsúlyozza a szellemi igénybevételnek, az ebből eredő túlterheltségnek a szervezetet károsan befolyásoló hatását. A „vegetalis” és „animalis” élettevékenységek ennek következtében csökkennek. 3) Ezeknek az élettevékenységeknek a meglassúbbodása és kisebbé válása a szellemi tevékenységet folytatóknál kedélyromlást hoz létre. 4) Megkülönbözteti a szellemi igénybevételnek két alapformáját. 5) A szellemi megerőltetés a hosszas ülőtevékenység főleg az agyban vértolulást hoz létre, 6) az érzékszervek vérellátása megnő. E növekedés már meghaladhatja az egészséges mértékét és betegségeket hozhat egymagában is létre. 7). HORVÁTH értekezésében károsként ítéli meg a szellemnek túlzott fantáziálását, csapongását, amely a kedélyállapotot lényegesen befolyásolhatja, sőt elmebetegségekhez is vezethet. 8) A szellemi tevékenység, amely HORVÁTH szerint az agyon keresztül érvényesíti a szervezetre hatását a) a ganglionáris — vegetatív — idegrendszer, b) az akaratlagos izomrendszer, c) az érrendszer és d) általában az idegrendszer révén. A szervezet egyensúlya zavarttá válik. Míg az agyi funkciók fokozódnak a többi szervek működése csökkent. 9) Kórossá akkor lesz ez az állapot, ha ez erősségében túlzottá válik, vagy tartamában meghosszabbodik.

Érdekes HORVÁTH állásfoglalása, hogy 10) a) a természettudományokkal foglalkozók vizsgálatai, b) a gondolatokkal való túlzott foglalkozás és c) a két csoport egyesítése a döntő a szellemi tevékenységet folytatók betegségeinek létrejöttében. Annál is inkább, mert 11) e szellemi megerőltetés nincsen időhöz kötve, és éjjel—nappal egyaránt foglalkoztatja, még aludni sem hagyja a töprenkedőt.

A betegségek keletkezése képezi a könyv második részét. 12) Miután megbeszélte az

előzőekben az értelmiségiék megváltozott életformáját, szervezetének működését tárgyalja az egyes kórokozó tényezőket ennek alapján. 13) 14) A betegségre hajlamosít a kor, a nem, a testalkat, valamint veleszületett adottság. 15) A fokozott érzékenység (sensibilitas) és ingerlékenység (irritabilitas) az agyon keresztül fejt ki kórokozó hatását. Fiataloknál e károsodások kisebbfokúak, öregeknél a megbetegedések gyakoribbak, figyelemmel a hajlam növekedésére, szellemi és testi merevség kifejlődésére, a reakciókészség meglassúbbodására 16) és 17) A szellemi igénybevétel erősségének és tartalmának fokozódása különösen károsíthat. 18) Nyugtalanság, álmatlanság, szélsőséges esetekben delirium, vagy éppen ellenkezően lethargia és bénulások jöhetnek létre. 19) Az agyban, az idegrendszerben, az érzékszervekben kimerülés — exhaustio — keletkezhet, amely testi és szellemi betegségeket válthat ki. Így étvágytalanság, emésztési zavarok, székelési nehézségek, túlzott betegségtudat, legyengülés jöhetnek létre. A sérvek létrejöttére készség, epe- és vesekőre való hajlam jellemzik HORVÁTH szerint a szellemi tevékenységet túlzott mértékben folytatókat. 20) A gyógykezelésnél ne az egyes betegségeket, kóros megnyilvánulásokat kezeljük csupán, hanem a literatusok életrendjét is egészséges módon szervezzük meg. 21) Biztosítani kell náluk a szellemi és testi igénybevétel harmóniáját, életmódjuk kiegyensúlyozottságát. Felsorolja 22) 23) a túlzott szellemi tevékenységnek, a mozgáshiánynak, az álmatlanságnak, a túlzott szeszfogyasztásnak (27), az „excedens venerealis” tevékenységnek (28) károsító hatásait. 24) Félti az írástudókat a túlzott indulatosságtól, a szellemi és testi funkcionális zavaroktól. 25) Részletesen taglalja az értelmiségiék mozgásszegénységét és javasolja a testedzést és mindenekelőtt a játékos jellegű, szórakozást is jelentő sportolást. 26) Helyteleníti azt az értelmiségiék között elterjedt szokást, hogy tevékenységüket a csendre, fokozott nyugalomra hivatkozással, főleg éjjel fejtik ki. 29) Mivel a természettudósok mind nagyobb szerepet játszanak az írástudók körében, figyelmeztet a szerző a vegyi kísérleteknél egészségkárosító hatást kifejtő és eddig csak kevéssé figyelembe vett mérgező anyagokra, káros hatású vegyi folyamatokra is, megvetve ezzel a hazai oktatókat, kutatókat érintő munkavédelmi tevékenységet. Végül a 30) záró szakaszban HORVÁTH igen optimisztikusan állást foglal a tekintetben, hogy az írástudók egészségártalmainak okát, megnyilatkozását és gyógykezelését, valamint azok megelőzését ismerve, módunk nyílik valamennyi őket érő ártalom preventiójára és terápiájára egyaránt. A tézisek közül a 8.) „A csapongó fantázia az elmebetegségeknek leggyakoribb forrása”, tartozik csupán szorosan az értekezés tárgyához.

MAEHL, OERTEL és HORVÁTH egy évszázadot meghaladó időszak alatt megjelent és az írástudók betegségeit, megnyilatkozásait, a betegségek megelőzését és gyógyítását tárgyaló értekezései mutatják azt az érdeklődést, amellyel az orvostársadalom a szellemi fejlődés időszakában a szellemi tevékenységet folytatók egészségügyével törődött. Míg MAEHLnek hallei értekezése alapjaiban újszerű volt és addig ismeretlen kérdéseket vetetett fel, addig OERTEL és HORVÁTH mind jobban kitaposott ösvényen haladt, ahol a mindinkább szaporodó külföldi szakirodalom is segítséget nyújtott. Mindhárom értekezés elvitathatatlan érdeme újszerűségük a témaválasztásban, gondolatmenetükben tárgyközlésükben és adatfeldolgozásukban egyaránt. A két magyarországi megjelenésű értekezés megismertetése úttörő voltuk, iránytmutatásuk miatt kívánatos.

BUGYI BALÁZS

Irodalom

- BUGYI Balázs: *Az írástudók betegségeiről és azok megelőzéséről*. Magyar Könyvszemle 1972. 95–97.
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: *A nagyszombati orvostudományi kar hallgatói*. Communicationes de Historia Artis Medicinae — a továbbiakban: Communicationes 40 : 17–69 (1966)
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: *Orvosképzés a nagyszombati egyetem orvostudományi karán*. Communicationes. 51–53: 35–50 (1969.)
- DUKA ZÓLYOMI Norbert: *L'activité pratique des anciens élèves de la Faculté Médecine de Nagyszombat et leur contribution scientifique*. Communicationes. 57–59.: 71–90 (1971.)
- RÉTI Endre: *Egykori doctori dissertatiók*. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Házi-nyomdája. 1974.
- TISSOT, Sim. Andreas: *De valetudine Literatorum*. Schwickert. Lipsiae. 1769. Ennek német fordítása: *Von der Gesundheit der Gelehrten*. Müller. Leipzig. 1775.

Adalék a Kelet Népe vitájának történetéhez. Az 1841-es év a politikában és a publicisztikában a *Pesti Hírlap* éve. Az év első felének szenzációja maga a lap: az új forma, az új hang, a börtönből nemrég szabadult szerkesztő személye, a nyári holtsezont pedig SZÉCHENYI röpirata, a *Kelet Népe* kavarja fel.¹

A *Pesti Hírlap* megtámadását SZÉCHENYI barátai is elhibázott lépésnek tartják.² S mivel szándékának tisztaságát senki sem vonhatja kétségbe, ugyanakkor érvelésének hibáit, elfogultságból eredő torzulásait lehetetlen palástolni, a vita — KOSSUTH védelmében és SZÉCHENYIT cáfolva — kerülgeti a lényegi kérdéseket, a felszínen marad. Az őszi folyamán megjelennek az első válaszok, FÁY Andrásé, ZÁBORSZKY Alajosé, EÖTVÖSÉ, VÖRÖSMARTY cikkei az *Athenaeumban*, a másik oldalról DESSEWFFY cikksorozata a *Világban*.³ A vitában, amelynek célja inkább az álláspontok közelítése, semmint kiélezett szembeállítás, kiemelt szerepet kap a SZÉCHENYI-röpiratban oly hatásosan poentirozott probléma, az ész és szív kérdése, a logikus érvelés vagy érzelmi hatás létjogosultsága a politikai újságírásban.

SZÉCHENYI egyértelműen az előbbi mellett szavaz:

„elvégre egyenesen megmondom, miben hibáz a *Pesti Hírlap* szerkesztője: Egyedül abban, hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és nem hideg számokkal, vagy is, mind a közéletben a bévett szójárás szerint mondani szokták: a szívhez szól, a helyett hogy az észhez szólna.”⁴

Érvelésében — ha mellékesen is — megtalálható az a gondolat, hogy egyes nemzetek történelmének folyamatában változik az ész és szív hegemoniája:

„... De jaj és kétszerte jaj viszont azon egyénnek és kivált azon nemzetnek is, melly férfiúkorba lépven, mikor az értelem urodalmának kellene kezdődnie, még mindig szíve andalgásai után indul...”⁵

¹ Megjelent 1841. június 25-én.

² DEÁK írja WESSELÉNYINEK, hogy le akarta beszélni SZÉCHENYIT KOSSUTH megtámadásáról. (*Vörösmarty Mihály levelezése*. Bp. 1965. II. kötet 367.)

³ FÁY András: *Kelet Népe, nyugaton*. ZÁBORSZKY Alajos: *A Pesti Hírlap elleni gyanúsítások és a haladás*. EÖTVÖS József: *Kelet Népe és a Pesti Hírlap* (valamennyi Pesten 1841-ben) HAZAY GÁBOR (VÖRÖSMARTY) cikksorozat az *Athenaeumban* 1841. II. 39–45. sz.

⁴ SZÉCHENYI István: *A Kelet Népe*. Pest. 1841. 153.

⁵ Uo. 164. l.

Úgy látja, hogy nemzetünk történetében az ész szavát követni a megmaradás feltétele, a szívuralom, amelyet KOSSUTH lapjában vél felfedezni, a pusztulást kockáztatja.

Az ész és szív dilemmája — amely SZÉCHENYI röpiratában metaforisztikus köntöse csupán a mögötte húzódó politikai tartalomnak — a vitában egyre nagyobb hangsúlyt kap szinte önálló életre kel. Szerepet kap EÖTVÖS értelmezésében, aki azt bizonygatja, hogy az ész és szív elválasztása üres és káros logikai játék,⁶ hivatkozik rá DESSEWFFY, részben igazat adva EÖTVÖSnek, részben vitatkozva vele, s központi helyre kerül a *Kelet Népe*-vita egyik utolsó, nagyobb lélegzetű röpiratában, KUTHY Lajoséban.⁷

KUTHY — talán azért, hogy a lehetőség szerint kerülje a népszerűtlen, nyílt szembenállást KOSSUTH-tal — kötetnyi fejtegetésbe bocsátkozik az észnek és a szívnek a nemzetek, elsősorban a magyarság sorsában betöltött szerepéről. Megállapítja, hogy

„Anglia, a népalkotás ügyében *gyakorlati ésszel*, vigyázatos gond' s súlyegyen' vezér-elve alatt kezelte a szabadság eszméjét: a magyar pedig *szív után indulva, szenvedély* nyomán könnyelműleg bánt vele, s a befolyó párthatás köre szerint szélpontig vivé vagy szorítá.”⁸

Az ész uralmát Anglia és az Egyesült Államok történelmében véli felfedezni, míg minket az érzelem vezényelt, szegénységünket a nemzeti jellem hibái, a restség, góg, balítéletek, a fényűzés okozták.

KUTHY röpirata — érthetően — nem keltett nagy érdeklődést, lévén túlságosan elméletieskedő, s éppen ezért a vita érdemi részét tekintve nem számottevő írás. KUTHY személye azonban érdekessé tette a közepes írást is, s a híres sajtóvita és a hírhedt hozzászóló ébreszti fel a fiatal és tehetséges IRINYI József érdeklődését, készíti arra, hogy oroszlánkörmeit éppen a legnagyobb magyar kavarta sajtó-viharban próbálja ki.

IRINYI József, a centralista *Pesti Hírlap* külpolitikai rovatának későbbi vezetője, néhány hónappal korábban vett búcsút a debreceni kollégiumtól, s 1841—42 fordulóján nyugat-európai útjára készül, amelynek eredménye lesz a 40-es évek legérdekesebb úti könyve.⁹ 1841 novemberében jelenik meg első írása a pozsonyi *Hírnök* melléklapjában, a *Századunkban*,¹⁰ a témaválasztás és a cikkben kifejtett gondolatok azt bizonyítják, hogy jól ismerte KOSSUTH állásfoglalását és a *Pesti Hírlap* cikkeit az adóról, a közteherviselésről és az örökváltságról. Így szinte természetes, hogy nem tudott kívül maradni a *Kelet Népe*-vitán sem.

Cikke, az *Ész és szív* 1841. dec. 14-én jelent meg az *Athenaeumban*. Bár a cím — s továbbiakban a cikk jó része is — azt sugallná, hogy IRINYI is az értelem-szenvedély anti-nómiájának mellékvágányára csúszik, az indítás a vita lényegébe vág:

„Egyébiránt csak azt lehet csodálni, miként állíthatni, hogy honunkban nincs szükség többé, polgártársainkat egyben-másban a haladás sürgősségére figyelmeztetni, szóval az izgatás ideje letűnt: míg más részről olly első szükségű ismeretek fejtegetettettek, minők az ész és szív közötti párhuzamok, mellyek előadásának szüksége inkább azt föltételezné, hogy még ezután derül az izgatás ideje föl, azaz még arra sem értünk még, mint ellenkezőleg azt, hogy az izgatásnak ideje múlt.”

Az állásfoglalás egyértelműen KOSSUTH-párti, a *Kelet Népe*-vitában túlsúlyra jutott ész—szív párhuzamot álproblémának ítéli, és a mögötte húzódó valóságos ellentétre tapint.

⁶ Lásd erről VISZOTA Gyula: *Széchenyi és Kossuth hírlapi vitája*. Bp. 1927. I. LXXIII—LXXXII-ig.

⁷ KUTHY Lajos: *Polgári szózat a Kelet Népehez*. Pest, 1841.

⁸ KUTHY i. m. 35. l.

⁹ IRINYI József: *Német—francia és angolországi úti jegyzetek*. Hála, 1845.

¹⁰ *Századunk* 1841 nov. 8. 90. sz.

Saját véleményének kifejtésére KUTHY röpirata ad alkalmat. A szerző nevének említése nélkül bókol a „jeles elméművek” írója előtt, akinek „tehetségei jogosítanak, hogy hírelt politikai munkájában majdnem remetei szorgalom dús eredményeit birandjuk.” A röpirat egészét bírálni nem akarja, de kiemeli a mű gondolatmenetét és szerkezetét meghatározó kiindulást:

„a nemzetek közléte folyamát az ész vagy szív uralma szerint osztályozni, már magában hibás alap, mert minden nemzet életében találni egyik vagy másik uralomra, s minden uralomból lelni s meglehet, egyiknél vagy másíknál többet, egykori feltűnőbb eseteket, de egyik egyikből sem annyit, hogy miatta meghatározni lehetne, miként ez vagy amaz nemzet kiválólag az ész vagy szív uralma szerit intézé lépteit.”

Módszere igen egyszerű: anélkül, hogy KUTHY érvelését cáfolni igyekezne, olyan példákat idéz, amelyek a *Polgári szózat* merev minősítésével ellenkező oldalról mutatják be nemzeteket:

„... úgy hiszem, hogy Észak-Amerikát és Angliát a szerző az észuralom befolyása alatti országok közé állítja, s íme 1841-én a szentséges capitoliumban pofozódnak, gyilkoló kések villognak; Angliában egyes ünnepektől névű férfiak arczképei, s kitömött lakjai felakasztatnak, megégettetnek...”

Az ellenkező példák sorolása ott válik érdekessé, amikor — a cikk indító gondolatához kapcsolódva — IRINYI az ellen tiltakozik, hogy a könnyelmű, pusztulásba sodró szívuralom kategóriáját a *politikai szenvedély*, ha úgy tetszik, látító forradalmiság alapján erőszakolják a nemzetre. Így tartják Franciaországot is „tragico sentimentális” forradalma miatt a szívuralom nemzetének, pedig a hideg ész és a szenvedély sohasem volt a szembenálló politikai ellenfelek kizárólagos jellemzője. S honnan ez a biztonság? IRINYI történelmi olvasmányaira hivatkozik:

„... S íme feltalálom az évlapokban, hogy midőn 1792-ben Franciaország az általános háború elveit hirdeté, midőn Isnard háborúra ingerlő szavai: »Mondják meg önök Franciaország képviselőihez méltó hangon a királynak és Európának« a conventben a legzajosabb karzati és nem karzati osztatlan tetszéssel fogadtattak, addig két lapot fordítván rájövünk: A kicsapongó jakobinusok, s főnökük Robespierre a béke mellett nyilatkoztak.”

Az angol és amerikai példát a napi sajtóból meríthette IRINYI, a franciaországi viszont valóban az „évlapok” forgatását feltételezi. Pusztán logikai úton sem nehéz kikövetkeztetni, hogy forrása THIERS forradalomtörténete volt. A négykötetes mű 1839-ben jelent meg Párizsban, s rövid idő múlva Pesten értelmiségi-politikus körök kedvelt olvasmánya lett.¹⁴ Bár IRINYI adatai pontatlanok, a szövegszerű egyezés is bizonyítja, hogy valóban THIERS művére hivatkozik: Az említett jelenet 1791-ben játszódott le az *alkotmányozó nemzetgyűlésen*.

„Le député Isnard prit le premier la parole . . . Ne craignez pas, disait-il, de provoquer contre vous la guerre des grandes puissances . . . Parlez au ministre, au roi et à l'Europe, le langage qui convient aux représentants de la France . . . L'enthousiasme excité par ces paroles fut tel qu'on se pressait autour de l'orateur pour l'embrasser.” Majd *hármát* fordítva: „Ce qui paraítra singulier, c'est que les jacobins excessifs et Robespierre, leur chef, étaient portés pour la paix, et les girondins, pour la guerre.”

A pontatlanság oka feltehetően az, hogy IRINYI emlékezetből idézett, de az is lehet, hogy ekkor még csak belelapozott az időigényes olvasmányba. Azt viszont biztosan tudjuk, hivatkozásai bizonyították, hogy az *Úti jegyzetek* megírásának idején már alaposan ismerte THIERS könyvét.

Az a határozottság, amellyel IRINYI szétválasztja a szenvedélyt és a nemzetet veszélybe sodró jakobinus forradalmiságot, KUTHYt és közvetve SZÉCHENYIt is támadja. A cikk végső tanulsága az indításhoz kanyarodik vissza. A vitában az ész és szív taglalása fölösleges, tehát a sommás ítélet jogos:

„s mind az, mit a tárgynak kitűnő nevezettségül felróvhatni, helytelen túlfinomítás, igaztalan állítás-halmaz, apróskodással vegyes fontoskodás, s legalább is szükségtelen okoskodás, vagy előzményi pipere, melyet előszó gyanánt lehet fontos képpel declamatio ellen eldeclamálni . . .”

A publicista felelőssége szólal meg a fiatal írótól szokatlanul kemény szavakban, a közéleti emberé, aki már önképzőkori jegyző korában is a sajtót a közéleti tisztaság biztosítékának tartotta.

A *Kelet-Népe*-vitában mondott vélemény, ha időnként megbicsakló, bizonytalan hangon is, de már a határozott arcélú, majdan közvéleményt formáló újságíró vetíti elének. Kétségtelenül kezdő író műve, nem gazdagítja nagy gondolatokkal az ellaposodó vitát, de egy-egy mondatában megcsendül az új nemzedék, a márciusi fiatalok friss hangja, akik ekkor kezdenek készülődni arra, hogy néhány év múlva a politika irányítói legyenek.

KOVÁCS MAGDA

Vita a „néplapokról”, a népi ismeretterjesztésről. (Fejezet az abszolutizmus kori sajtótörténetéből.) Jóllehet a *Vasárnapi Újságra* annyian fizettek elő az 1850-es évek derekán, mint még soha lapra magyar földön, a KEMÉNY Zsigmond, CSENGERY Antal szerkesztette *Magyar Nép Könyvéről* pedig a *Pesti Napló* jegyezte föl, hogy „utat nyitott magának mindenüvé, hol csak magyar nép lakik, s valóban azzá lett, mivé magát címeiben vallja”; publicisztikáinknak azok a személyiségei, akik a „kevésé tanult sokaság”, a nép műveltségbe való bekapcsolódásának gondját szívükön viselik, a népi ismeretterjesztés ügyének szószólói, az eddig elért eredményekkel korántsem elégedettek.

A liberális gondolkodás a kapitalizmus felmenő szakaszán szinte földöntúli jelentőséget tulajdonít a sajtónak. I. NAPÓLEON nyomán a „nagy hatalmak” sorába szokás számítani. S nemcsak a politika terén vélik korlátlanak lehetőségeit. Nyugaton, főként Angliában a közhasznú ismeretek terjesztésének is egyik leghatásosabb eszközöként könyvelik el.

„Miben áll a 19. század újságírásának nagy jelentősége egyáltalán? — kérdi programcikkében az 1852-ben indult *Süddeutsche Musik-Zeitung* — Milyen többé meg nem szüntethető hatalmat hozott létre? Meggyorsította, mint egy új emelő a gondviselés kezében a népek szellemi fejlődését, olyan mértékben, hogy az a korábbi századok haladásával egybevetve, csodálkozással, sőt bámulattal kell eltöltsön mindenkit. Millió ágával a lakosság legalsóbb rétegei közé hatolt be, a legszegényebbek számára is lehetővé tette a hozzájutást a tudomány kincseihez, amelyek oly hosszú ideig csak kevesek kezében voltak, s a maga részéről, mint modern Anteus, a néppel való kapcsolatából, az állandó cserchatásból mindig megújult erőt merít.”

A magyar sajtóban ilyen himnikus hangvélelű nyilatkozatra talán nem lelhetünk, de a *Családi Lapok* 1853-ban papírra vetett gondolatai a német folyóirat fejtegetéseinek másai: „A népirodalom nélkülözhetetlen eszköze a népnevelésnek. A népet nemcsak iskolában, hanem otthon a tűzhely körül is kell nevelni. Ennek eszközlésére egy igen célszerű mód a néplapok terjesztése.” (Ő természetesen a katolikus szellemiségű néplapokra gondol.)

Az ismeretekkel rendelkező, képzett munkás a termelésnek is produktívabb tényezője ezért minősítette fontosnak a polgári társadalom a népművelés ügyét. Angliában már az 1830-as évek óta százezres előfizető-tábor fölött diszponáltak a munkásság, a népi olvasótábor számára készült filléres lapok, a *Penny Magazine* és társai. Magyarországon az angol minták után csupán néhány évnyi lemaradással induló kísérletek (*Garasos Tár, Fülléres Tár*) kudarcra kárhoztak. Ám a forradalom a nép tömegeivel kedveltette meg az olvasást, a siker lehetősége a harmincas években voltnál most biztosítottabbnak látszott.

A *Vasárnapi Újsággal* és a csapásán jelentkezőkkel kapcsolatban azok népissége, néplap-jellege a viták többségének indítója. A *Vasárnapi Újság* — véli a *Budapesti Hírlap* — „eddigi négy számából, s kissé tarkán összeállított tartalmából ítélve, semmi határozott tervet és irányt nem mutat, s gyenge fametszései mellett nemigen van a nép számára írva, mit valóban annál inkább lehet sajnálni, mert a vállalat, mint halljuk, máris szép pártfogásnak örvend” (1854. ápr. 2., 2166. sz., Vegyes hírló).

A *Budapesti Hírlapból* a kormány félhivatalosa beszél (bár lapja kezdeti „határozatlanságát” később a szerkesztő, ПАКН is elismeri), s ezzel napirendre térhetnénk a dolog fölött. A *Hírlapban* leírtakat azonban mások is szóba hozzák, közöttük a plebejus-demokrata VAJDA János, aki taktikából elhallgathat, megmáshíthat egyet-mást forradalom előtt és alatt formálódott meggyőződéséből, de 1848/49 örökét lényegében töretlenül őrzi szívében.

Amikor SZILÁGYI Virgil vegetáló lapja, a *Budapesti Visszhang* újabb színeváltozását igéri 1856-ra, gyérülő előfizetőinek, „igen olcsó” képes újsággá változtatva azt, az „annyira elterjedt” *Vasárnapi Újság* remélhető versenytársául; a TÖRÖK János szerkesztette *Magyar Sajtónál* „újdondászokodó” VAJDA lelkes örömel méltatja szándékát egyik, írói jelét (—) viselő glosszájában.

„Mi — írja — e vállalat pártolását tiszta meggyőződésből ajánljuk a magyar nép minden, de különösen közép- és alsóbb osztályának, mert ily arányú és tartalmú közlöny az, mit szellemi téren még fejletlen népünkre nézve legszükségesebbnek, legelsőknek tartunk, melynek az anyagi és szellemi előrehaladás minden ágára nézve megmérhetetlen üdvös befolyása. Mi e közlönyben a valódi népirodalom alapkövét, kezdetét látjuk, mi ha azelőtt egy évtizeddel történik, már eddig a magyar olvasóközönség száma legalábbis háromszorosra lenne. Mert ilynemű jól kezelt néplap teremti az olvasóközönséget úgy a tudomány, mint szépirodalmi munkáknak, ez éleszti a nagy alvó tömeget a belső önképzés szükségességének öntudatára, a sajtó nagyszerű rendeltetésének felfogására” (*Magyar Sajtó* 1855. 136. sz. Budapesti újdonságok).

A „legalsó osztály” érdekei szem előtt tartásával bírálja A *Magyar Nép Könyve* szerkesztői elgondolásait is:

„Igen tisztos, becses, tartalmas füzet — olvashatjuk egy másik, jelével jegyzett glosszájában —, de engedjenek meg a nagy tekintélyű tudós, hazafi szerkesztők, kiket mód nélkül tisztelünk — egy szerény észrevételt. Ők a folyóiratot 'Népkönyvének, címezik, tehát hinni tartozunk, hogy a nép számára akarják szerkeszteni, mely név alatt a legalsó osztályt értjük. Ha e népnek, mely alig tud valamit a kunyhója körén kívül eső rengeteg sokaságú, nagyobb érdekű tudni szükséges dolgokról, ha e népnek mondjuk, a kávéról nyole lapon, a csokoládról dettó nyole nagy lapon értekezünk — még pedig Johnston nyomán —, vajjon mennyit kell akkor olvasni annak a népnek, hogy példának okáért a történet, földírás, természetstb. hasznos és ítélet-képző tudományokból is tudjon valamit? Mi nem vagyunk képesek a választást és az arányt helyesnek találni (...) (*Magyar Sajtó* 1856. 7. sz. Budapesti újdonságok).

Megjegyzései legalább olyan jellemzőek, mint a velük kapcsolatos ellenvetések. „Alighogy mutatványlapunk megjelent — reflektál SZILÁGYI Virgil —, egyfelől a leg-

jobb, másfelől a legrosszabb szándék tüstént néplappá akarta keresztelni ez ártatlan szépirodalmi és ismeretterjesztő közlönyt." A *Budapesti Visszhang* — szögezi le — „népszerű olvasó lap — anélkül, hogy kizárólag az alsóbb osztályú népnek volna szánva”. Az „olvasni szerető, értelmes magyar közönséghez” szól, „s arra fog törekedni, hogy minden rendű, rangú, foglalkozású s mindkét nembeli olvasó találjon benne tanulságot és mulattatót” (*Egy szó igazolásul*. 1856. jan. 3., 1. sz.).

SALAMON Ferenc pedig *A Magyar Nép Könyvéről* szólva éppen a VAJDA által kifogásoltakat véli erényének:

„Szerkesztők igen helyesen ‚nép’ alatt nem a nép legalsó osztályát értik. Annak egy irodalomban sem írnak, vagy oly műveket írnak, melyek kívül esnek az irodalmon. Minden művelt népnél azon értelemben veszik a népiest, melyben szerkesztők, kik programjokban többször kimondák: nem szükség a nép számára külön irodalmat teremteni; mert a nép — a nagy közönség. Az irodalom föladata nem leereszkedni bizonyos sértő hanggal, mely érezteti az olvasókkal, hogy gyermekekkel, tudatlanokkal van dolga. Emlékszem egy úri emberre, ki mindenkit egyaránt kendezt [Táncsics]. Azt hisszük, ez is helyesebben fogta föl a ‚népiest’, mint azok, kik kétféle irodalmat akarnak alkotni, egyiket az ‚uraim’, másikat a ‚hallják kigyelmetek’ számára. Szerkesztők már ildomosságból is óvakodnak kasztokat állítani föl az irodalomban, midőn a politikában már megszűntek (...)” (*Budapesti Hírlap* 1856. 15. sz.: VAJDÁVAL, illetőleg a *Magyar Sajtó* névtelen glosszáírójával vitatkozik. VAJDA érveire visszhangzó ellenérvei mellett CSENGERY JOHNSTON-fordításának védelmezése is erre utal:

„Miért volna bűn e szakban épen a legjelentősebb népszerű mű átdolgozásával gazdagítani irodalmunkat s gyarapítani a közönség ismereteit?” „S ha ez átdolgozás folytán már szólt a légről, vízről, földről, növényről, kenyérről, húsról: engedjék meg, hogy azon fejezeteket se hagyja ki, melyekben a kávéról, theáról, csokoládéről értekezik a tudós angol.”)

A fenti nyilatkozatokból azonnal kitűnik: másként értelmezi a nép fogalmát, s ebből következően a néplap feladatát VAJDA, illetőleg SZILÁGYI Virgil, SALAMON Ferenc vagy *A Magyar Nép Könyve*, szerkesztői.

„Lapunkat — ismerteti mintegy a *Vasárnapi Újság* küldetését Jókai is — néplapnak neveztük, s mint értelmezte a ‚nép’ fogalmát közönségünk, azt olvasóink lajstroma legjobban magyarázza, hol hazánk első grófi neveinek méltóságos címei mellett láthatók a becsületes mesteremberek s az egyszerű földművelők nevei. Előttünk a ‚magyar nép’ neve összetartó kapocs, nem pedig választófal a különböző osztályokra nézve.

Ezért nekünk minduntalan szem előtt kell tartanunk, miszerint lapjaink nem csupán egy osztály számára vannak írva, s törekednünk kell mindenik igényeit kielégíteni” (*Új év kezdetén*. VU 1855. jan. 7., 1. sz.).

VAJDA — a *Munkások Újságát* szerkesztő TÁNCSICCSAL vagy a *Nép Barátja* ügyében levelező PETŐFIVEL, ARANNYAL egyezően — népen a „legalsó osztályt”, a paraszt-, munkás-, iparos-tömegeket (az *Önbírálatban* ezt le is írja), *néplapon* a számukra szerkesztett orgánumot érti. Felfogása plebejus-demokratikus indítékú, s legtöbb egyezést az ARANY Jánoséval mutat, azaz a negyvenes évek demokratikus törekvései ama változatával, amely a népet műveltségileg kívánta felemelni.

A Magyar Nép Könyve vagy a *Vasárnapi Újság* szerkesztői elképzelését — ezzel szemben — a nemzeti egység gondolatának Bach-korszak elején kreált koncepciója alakítja (és ők a modelljei SZILÁGYI *Budapesti Visszhangjának* is). Megfogalmazásukban a nép nemzetet jelent. Nép és nemzet fogalma először az önkényuralom éveiben mosódik egybe, az 1848-ban kimondott polgári jogegyenlőség következményeként, az el-

nyomó osztrák hatalommal szemben bontakozó nemzeti egységfront-törekvések érveitől is támogatottan („szerkesztők már ildomosságból s óvakodnának kasztokat állítani föl az irodalomban — emlékezzünk SALAMON szavaira —, midőn a politikában már megsűntek”).

A forradalom előkészítése helyett — miként az 1848 előtt volt — a nemzeti egység létrehozása lesz a népiesség változott viszonyokhoz alkalmazkodó feladata irodalmunkban, sajtóéletünkben egyaránt. A germanizációs törekvésekkel szemben tömbbé szilárdult nemzet eszménye eleve időszerűtlenné teszi a társadalmi problémák felszínén tartását vagy ábrázolását. A nemzeti egység jegyében fogant „népdalok” egyik legfontosabb missziója éppen ez eszmény szolgálata lesz.

A politikai megfontolásoknak természetesen kezére játszanak a színvonal, az igényesség vigyázóinak jogos ellenvetései. A *Penny Magazine*-ok a néplapok feltűntét őshazájukban, Angliában is az újságírás, az ismeretterjesztés nivóját féltők aggodalma kísérte. Nincs másként nálunk sem. Annál is inkább, mert forradalom után megjelent „népkiadványaink” önmaguk voltak létük legfrappánsabb diszkreditálói. GYULAI, amikor arról ír: „Nem lehet célunk két irodalmat alapítani meg, egy népit s egy mást: nekünk csak egy kell, mely mint isten levegője, mindnyájunké legyen,” érvként — többek között — VAS Gereben tevékenységére hivatkozik: „Kérdezzétek meg csak a közönséget nem unta-e meg az egy húron játszást (. . .), azt a Vas Gereben-féle komédiázást a népivel, mi meggyalázza (. . .)” (*Bajza összegyűjtött munkái*. Értesítő, 1852. máj. 1., 38. sz.).

ARANY — csakúgy mint VAJDA — 1848-ban, PETŐFIhez írt levelében, hitet tesz a küllőn a „kétkeziek” számára készülő orgánus szükség mellett:

„Emelni a népet az irodalomban lassan-lassan nem oly mellékes feladat, hogy már a jelen időben tekintetet sem érdemelne. Ez úton akarnék én hatni, ez lenne elemem. Hiába írunk mi népverset az *Életképek*be, hiába adunk ki pengő forintos *Toldikat* stb., a népre nem hatnak, de ha az ő olcsó — hihetően nagyon elterjedendő — lapjába íránk, az nem lenne sárba dobott gyöngy. Ez a véleményem a néplapról”.

Ami pedig a mikéntet illeti:

„Szerintem a jó néplap — írja ugyancsak PETŐFINEK — csak abban különbözzék más jó politikai vagy szépirodalmi laptól, hogy benne az iránycikk, értekezések tárgya és nyelve a nép által érthető legyen, de azért azok folyvást a kordkérdéseket fejteggessék, a versek a népiességig egyszerűek legyenek, de nem csupán népdalok, hanem kissé emelkedettebb költemények is, hogy általuk a nép ízlése nemesedjék, végre a hírek szinte oly modorban közöltessenek, hogy megértésükre ne kívántassék egyéb a józan természetes észnél s iskolán kívüli tapasztalásnál, hogy a közlő ne tegye fel olvasóinál előleges ismeretét a körülményeknek, honnan hírét meríti”.

Am a VAS Gerebenek által kompromittált néplap-kísérletek és a *Szépirodalmi Lapok* fémjelezte gyakorlat Seyllája és Charibdisé között nehéz utat találni. Annál is inkább, mert a *Vasárnapi Újság* és a vele egyívásúak nem az ARANY-meghatározta módon kívánnak néplappá tenni. Grófhoz, csizmadiához, doktorhoz, bábához szándékoznak egyszerre szólani, „hangot is kell találnunk — írja KAZINCZY Gábornak ПАКН —, mely e tarka népséget egyesíteni, egyiránt érdekelni tudja. Se Toldy Ferenc, se Császár Ferenc, se Vas Gereben, ezt tudjuk, de hát ki? Ezt keressük.”

És amikor az alább következőket leírja, már azt is tudja, hogy nem sikerült megtalálniuk: „A *Vasárnapi Újság* — fejtegeti — *néplap* ugyan (a szó széles, általános értelmében), de nem *népies lap*; célja (mint létének, használatának biztosító föltétele) a *népszerűség*, de nem a *népiesség* (A „*Hírmondó*” című új néplap és a „*Vasárnapi Újság*”. VÚ 1858. nov. 14., 46. sz.).

A néplapok — legalábbis egyelőre — nem váltották be a „kevésbé tanult sokaság” művelődésén fáradozók elképzeléseit, s ebben a nemzet egészéhez szólás követelményét sugalmazó egységfront-törekvések, valamint a *Vasárnapi Újság* honi méretekben páratlan sikere (amely a vázolt problémák végleges és igényes, „összncmzeti” szintű megoldásának illúziójával kecsegtetett) egyaránt fékező szerepet játszott. A színvonal-őrzők „lassanként a középrend közlönyévé képződtek”, mint a *Vasárnapi Újság* vagy a *A Magyar Nép Könyve*, a VAS Gereben-féle *Falu Könyvét* vagy a *Falusi Estéket* modellként választókat pedig „az olvasni szeretők nemcsak megunják, de szégyenlik is” — a *Vasár-Újság* egyik vidéki levelezőjével szólva.

„Azon lapjaink és egyéb vállalatunk — írja a *Szépirodalmi Közlöny* recenzense —, melyek a „nép” cége alatt jelennek meg, még mindig nem a szorosán vett népet tartják szem előtt; nem az ő számára, hanem inkább azon középsztyály számára iratnak, mely áll a falusi lelkészek, tanítók, jegyzők s más honoratiorok s előkelő falusi gazdákból, és mely csak annyiban számláltatik a nép közé, amennyiben a közt forog, s mely úgyszólván a falusi értelmiséget teszi. A tulajdonkép úgynevezett nép, azon osztály, mely leginkább szűkölködik közhasznú s szükségyszerű ismeretek nélkül, a szegény tanulatlan néposztály még a mai napig sem bír irodalommal, még a mai napig sem olvas (...).”

Pedig — vélekedik — „A nép éhezi az ismeretet, a lelki táplálékot, de nincs ínyére való eledele (...). Neki az egész úgynevezett népirodalom görögül van, amelyet nem ért. Más része meg nagyon is kedve szerint akar tenni, hízeleg neki, vagy nagyon is gyermeknek tartja, s mint ilyenlenn szokás bánni, bár elég hibásan, meséket, adomákat ad neki hasznos olvasmány helyett” (*Táncsics Mihály: Bordács Elek, a gyalog árendás. Könyvismertetés. 1858. jún. 10., 72—46. sz.*).

Mondanunk sem kell, hogy ezek a megjegyzések az évtized derekától hangzanak el mind többször, a világgazdasági válságtól sújtott esztendőkkben, a nemzeti egységpolitikai törekvések csődbe jutása idején. A Szent István Társulat 1855/56-os közgyűlésein javaslat hangzik el „egy különálló népirodalmi osztály” létrehívására, „mely csak is a nép szükségei — és értelmi fokához alkalmazkodva, csekélyebb tagsági díj p. o. egy pengő forint fejében, népszerű könyveket bocsátana közre” — jellemző módon — „a gonosz irányú sajtó ellensúlyozására”. Az ötlet ilyen formában nem talál meghallgatásra, de a Társulat „népkiadványaira” ez előzőeknél nagyobb gondot fordít, példa reá a MAJER István-féle *István bácsi naptára*.

1857. júl. 4-én megjelenik a BOROSS Mihály szerkesztette *Kalauz* (1857—59), 1858. nov. 16-án pedig HAJNIK Károly lapja, a *Hírmondó* (1858—1860) első száma. Ezek már valódi néplapok.

„Mi soha nem fogjuk feledni, hogy olvasóink nagyobb száma földműves — jelenti ki *Szerkesztői beközönlőjében* a *Kalauz* —, azért túlnyomólag fogjuk képviselni ezen érdekeket; de földműves olvasóink viszont ne feledjék, hogy eke és könyv szépen megférnek (...).”

„Bátran állíthatjuk — vallja programjában a *Hírmondó* —, hogy honunkban a nép minden igényeinek megfelelő néplap még nem létezik. A „Vasárnapi Újság” bármily nagyszerű sikerek örvendjen is, lassankint a középrend közlönyévé képződött. Többi néplapjaink vagy ugyanezen irányt követik, vagy nem felelhetnek meg eléggé céljoknak, mert a nép anyagi állapotát tekintve fölötté költségesek lévén, alig vannak 1000—2000 példányban elterjedve.”

A *Kalauz* és a *Hírmondó*, ha előzőiket felülmúlták is, mégsem lettek klasszikus értelemben vett néplapokká, mint például az angol filléres újságok, „miket a szombaton délután hazatért munkás csak úgy éhez és szomjaz, nyal és fal” (PÁKH Albert). Nem hódítottak meg „a magyar nép közt legalább 100 000 olvasót”, amiként a *Hírmondó* remélte. „A legelterjedtebb néplapnak csak tízezer előfizetője volt s van jelenleg” — panaszozza a *Kalauz* egyik cikkírója (*Egy pár őszinte szó, 1857. dec. 19., 25. sz.*).

TÁNCSICS Mihály — éppen ezért — a néplapokat nem is tartja a népi ismeretterjesztés elsőrangú lehetőségeinek.

„Hírlapjaink közül — állapítja meg — a Vasárnapi Újság és a Hírmondó a legtöbb előfizetővel dicsekedhetnek, de mily csekély ezek előfizetőinek száma ahhoz képest, ahány vevője a naptáraknak van, mikor csak egyik-egyik kisebbféléből is 10—15 ezer elkel.”

„Az írók maguk adjanak ki naptárt — javasolja — és pedig háromfélé, egy kis, közép és nagy naptárt (...) Tagadhatatlan, hogy az Akadémia a nyelvet sikeresen műveli, a tudományokat ápolja, a hírlapirodalom sok ismeretet terjeszt; másnemű könyvek a közműveltséget fejlesztik, de teljes meggyőződésem szerint semmi sem mozdíthatná annyira elő az egész magyar nép alsóbb rétegei közt az értelmiséget, mint a naptárak, ha irodalmunknak ezen ágát maga az írói testület kizárólag ragadná meg (...)” (*Naptári irodalmunk. A Nép Újsága*, 1859. dec. 11., 11. sz.).

Elgondolásaival ez időben nincs egyedül. A naptárak, kalendáriumok sokáig a népi ismeretterjesztés úgyszólván egyedüli hordozói voltak. Abszolutizmus kori népszerűségüket csak növelte az a tény, hogy a publikációs lehetőségek korlátozott volta miatt jó ideig szinte uralták a könyvkiadást, megjelenési lehetőséget biztosítva számos, valóban színvonalas vállalkozásnak, mint a FRIEBEISZ István szerkesztette *Müller Gyula Nagy Naptára* (1852—56), a TÓTH Lőrinc-féle *Nemzeti Képes Naptár* (1855—56), a *Déliab Képes Naptár* (1857—58), *Színházi Naptár* (1857) stb. E kiváló írói, szakírói erőket felvonultató kezdemények mind az irodalom, mind a tudományos és közhasznú ismeretterjesztés terén igényes termést szüreteltek.

A több tízezer vagy pláne százezer prenumeránst számláló magyar népűjság eljövetele, amely az ARANY János elképzelte módon „korkérdéseket” továbbít „a nép által érthetően” olvasói épülésére, tehát váratott még magára. Ám az évtized vitái azzal, hogy létének szükségét folyvást feladatként égették elmékbe és szívekbe, méltó erőfeszítéseket tettek majdani megvalósulása érdekében.

MIKLÓSSY JÁNOS

A magyar munkásmozgalmi sajtó kezdeteihez. A magyar munkásmozgalmi sajtó kezdeteinek legismertebb testvérlapja a *Munkás Heti Krónika* és az *Arbeiter Wochen Chronik*. Előzményként emlegetni szokás a *Munkások Újságá-t* (1868), TÁNCSICS Arany Trombitáját (1869), a KÜLFÖLDI Viktor szerkesztette *Általános Munkás Újság*ot (1870) és a POLITZER Zsigmond-féle *Testvériség-Brüderlichkeit* (1871) c. rövid életű lapalapításokat. Az 1873-ban induló *Munkás Heti Krónika* és az *Arbeiter Wochen Chronik* nemcsak jóval hosszabb életűnek bizonyul, de mellettük — és történetükben némiképp összefonódva — nő fel, alakul és izmosodik: a *Népszava*.

Közismert, hogy a hetvenes évek második felétől egyre-másra alakulnak a hosszabb-rövidebb életű, szinte minden társadalmi réteg és foglalkozás érdekeit, érdeklődését szem előtt tartó ún. „szakmai lapok”, amelyek legtöbbször valamely társulat, egyletek, szövetségek — esetenként a szakszervezetek — égisze alatt működtek. Közöttük az ún. „iparos” lapok egy-egy nagyműltű ipartestület tagjai vagy más szakmák számára készültek az *Asztalostól* a *Vendéglátók Lapjáig*. Németül és magyarul vegyesen, sokszor kétnyelvűen, hagyományaiknak, művelőik hovatartozásának majd később a századvég „magyarosodó” tendenciáinak megfelelően. De olyan „társadalmi és gazdászati”, az egyes szakmák, ipartestületek „felett álló” politikai lapokat, amelyek a szorosan vett munkásmozgalmi sajtó kezdeteihez felsorakoztathatók lennének, az említetteken kívül nemigen ismerünk.

A Fővárosi Levéltárban az *Arbeiter Wochen Chronik* iratcsomójából a lap történetére vonatkozó iratok mellől előkerült számos lapengedélyi és címváltoztatási kérelem és engedély iratanyaga egy *Der Omnibus* címmel induló „társadalmi és gazdasági hetilap” kalandos és ismeretlen történetét tárja elénk.

A *Der Omnibus* c. lap engedélyezéséért KIEHNEL Ferdinánd nyújtott be kérelmet 1881. november 5-én a Budapesti tekintetes Polgármesteri Hivatalhoz:

... bejelentése

Kiehnel Ferdinánd budapesti lakos kiadó szerkesztőnek (:Budapest, VII. ker. Dob utca 33. sz. a.):

„Der Omnibus” cím alatt egy heti lapnak kiadásáról.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsém a tekintetes Hivatalnak a sajtótörvény értelmében bejelenteni mi szerint a f. évi november hó 1 től kezdve „Ihrlinger Antal és társai” könyvnyomdájában I nyomtatandó társadalmi és gazdasági heti közlőnyt saját kiadóságom mellett és felelősségemre „Der Omnibus” cím alatt szerkesztendék.

A lapot Herausgeber und Redakteur: „Ferdinand Kiehnel” aláírással jegyzendem. Kérem ezen bejelentésemet tudomásul venni.

Teljes tisztelettel

Kiehnel Ferdinand

I Hársfa utca 35.”

A válaszirat kelte 11/XI. száma: 3504/elh.

Tárgy: Kiehnel Ferdinand bejelentése a „Der Omnibus” című lap tárgyában.

Határozat: Kiehnel Ferdinánd úrnak mint kiadótulajdonos és felelős szerkesztőnek ezen bejelentését, mely szerint f. évi november hó 7-től kezdve „Der Omnibus” cím alatt társadalmi és gazdasági hetilapot indít meg, amely Ihrlinger Antal és társai könyvnyomdájában (:Hársfa u. 35. sz.) fog nyomtatni, ezennel tudomásul veszem és felhívom a bejelentőt, hogy az 1848. XVIII. tc. intézkedésének megfelelően a lap kötelespéldányát a bpesti kir. főügyészséghez és a polgármesteri hivatalhoz pontosan szolgáltatassa be és a lap körül netán fölmerülő változásokat hozzám esetről esetre jelentse be.

Miről Kiehnel Ferdinánd urat (:VII. Dob utca 33. sz.): felzetem, a m. kir. belügyminiszter urat feliratilag, — a budapesti kir. főügyész urat és a pesti m. kir. pénzügyigazgató-ságot átíratilag értesítem. Bpest. 1880. nov. 6.”

A lapengedélyi kérelem az IHRLINGER-féle pártnyomda története szempontjából is fontos adatokat közöl. A fentiek szerint 1880 novemberében még a Hársfa utca 35. sz. alatt működött és ez idő szerint a *Munkás Heti Krónika*, az *Arbeiter Wochen Chronik*, az új *Népszava* és a *Volksstimme* mellett vállalkozott egy újabb német nyelvű heti lap ki-nyomtatására.¹ Ez a lapkiadási vállalkozó kedv a pártnyomda megerősödésére is utal.

Az új lap szerkesztőjének lakáscíme — VII. Dob utca 33. sz., a későbbiekben Külső Dob utca 33. sz. — arra az új épületre utal már, ahová alig egy hónap múlva az „Ihrlinger és társai” nyomda is költözni fog. A korszak általános gyakorlatában a kisebb lapok szerkesztősegei a szerkesztő lakásán voltak és természetesen a lapot előállító nyomdákhoz sem szervezetileg, sem helyileg nem kötődtek. Ezzel a gyakorlattal szemben a *Der Omnibus* megindításának fenti körülményei hovatartozását világosan jelzik. A semleges és inkább valamiféle ártatlan családi lapra emlékeztető címének pedig a „társadalmi és gazdasági” jelző mond ellent.

A lapengedély kiadásának keltezése XI. 11., de november 13-án már iktatják KIEHNEL Ferdinánd újabb kérelmét, „melyben tudomásul vétetni kéri, hogy a f. é. november 14-től *Der Zeitgeist* cím alatt társadalmi és gazdasági hetilapot indít”.

¹ A lapok részben szerepelnek a *Magyar Munkásmozgalmi Sajtó bibliográfiájában*. IV. Pótkötet. Bp. 1959.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

A sajtótörvény értelmében van szerencsém a tekintetes Polgármesteri Hivatalnak tiszteletteljesen tudomására juttatni, miszerint f. é. november 14-étől kezdve „Der Zeitgeist”² című társadalmi és gazdasági hetilapot indítok meg saját kiadóságom és szerkesztésem mellett az ugyancsak kiadóságom és szerkesztésemmel megjelent „Der Omnibus” című heti lap címének megváltoztatásával.

A lapot „Redakteur und Herausgeber Ferdinand Kiehnel” ellenjegyzéssel látandom el.

Kérem a tekintetes Polgármesteri Hivaltal ezen bejelentésemnek tudomásul vételére.

Teljes tisztelettel

Kiehnel Ferdinand.

A válaszirat 3585/eln., kelte 17/XI. és a korábban már idézett szokásos formulák szerint a címváltoztatási engedélyt a „tudomásul veszem” kijelentéssel igazolja. Azonban még egy teljes hónap sem telik el és KIEHNEL Ferdinand — ugyancsak keltezés nélküli — beadványát december 11-iki kelettel iktatják, „melyben tudomásul végett bejelenti, hogy a „Zeitgeist” című heti lap helyett Der Wegweiser című társadalmi és gazdasági hetilapot indította meg f. év december 12-ével.” — 3930/eln. sz.

Ez a kérelem azonban már joggal kelti fel a polgármesteri hivatal gyanúját és a kérvény külső borítóján ott a ceruzával írt megjegyzés: „behív. 14/XII. du. 3 óra.” Az akta mellé csatolták magát az idézést is.

„Meghívó

T.: Cz Kiehnel Ferdinand urat felkérném miszerint holnap azaz f. é. December hó 14-én d. u. 3. óraker a polgármesteri hivatalban (IV. régi Városház I. em. 45. ajtó) megjelenni szíveskedjék.

Bpest 1880. dec. 13-án.

NagyZilievits (!?) János
tan. fogalmazó gyak.

P.

A kihallgatásról jegyzőkönyvet nem készíthettek; az iratok között nem szerepel. Mindezenre az engedélyt 1880 16/XII. 3930/eln. sz. a. kelt iratban megkapják és a kérvényt utólag felrótt, alig olvasható német megjegyzés nyomán az Ithlinger nyomda új címét is megjelölik: a lap „a Külső Dob utca 33. sz.” alatt nyomatik.

Nyugalmas másfél hónap után az elnöki hivatal 1881. január 30-án iktatja „Kiehnel Ferdinand (: lak: VII. külső dob utca 33. sz. a. :)” kérvényét, amelyben „lapjának címváltoztatását jelenti be.

„Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy az eddig megjelent „Der Wegweiser” című lapom címét megváltoztatván és ezentúl „Der Osten” cím alatt fog megjelenni. A „Der Osten” egy hetenként megjelenő társadalmi és gazdasági lap lévén, mely a VII. ker. külső dob utca 33. szám alatti Ithlinger Antal és társai könyvnyomdájában nyomatik.

A szerkesztésért és kiadásért személyesen magam viselem a törvényes felelősséget. Ezen jelentésem tudomásulvételét kérve, maradtam

tisztelettel

Kiehnel Ferdinand.”

A válaszirat és a „tudomásul vétel” száma: 304/en. Kelte: 1881. II. 8.

A kérvény szövegének elejéről elmarad a sajtótörvényekre való hivatkozás, már csak egyszerű bejelentésről van szó és a későbbiekben is ezzel az egyszerű jelentő és csak

² Nem azonos a Pozsonyban megjelenő, ismert, azonos című lappal.

a lényeges mondandót közlő formával találkozunk, ahol a nyomda neve, helye, a szerkesztők lakáscíme azonos, ugyanígy a lap jellegének megjelölése az állandó faktor: csak a lap címek és a szerkesztők változnak.

A *Der Osten* cím azonban csak 1881. április 8-ig érvényes. Április 8. és július 10. között *Gegenwart* címmel jelölik a lapot. — 1163/el. ikt. sz. Kelt: 1881. ápr. 8. Válaszirat kelte: 12/4.

A korszak sajtóügypitelének megfelelően a polgármesteri hivatal átirataiban értesíti a fővárosi m. kir. pénzügyigazgatóságot a kiadott lapengedélyekről. A pénzügyigazgatóság nemcsak a kauciók és biztosítékok kérdésében járt el, hanem a biztosíték letételére nem kötelezhető hetilapok és szerkesztők egyéb ügyeiben is. A *Der Omnibus* címmel induló hetilap adatainak nyomonkövetése a pontosan küldözgetett átiratok ellenére is mind nehezebb. 1881. április 12-én a Főv. Pénzügyigazgatóság a 4748/VI e. — 1881. sz. megkereséssel fordul a Budapest főv. tekintetes polgármesteri hivatalához:

„Kiehnel Ferdinand mint a „der Omnibus”, „Der Zeitgeist”, „der Wegweiser” és „Osten” című lapkiadója tett kipuhatólás szerint Budapestről elköltözködve valószínű, hogy az általa megindított lap meg is szűnt.

Vonatkozólag f-évi február hó 4-én 304. sz. a. kelt becses átiratára megkerestetik a tekintetes hivatal, miszerint mielőbb ide tudatni szíveskedjék vajjon és igenlő esetben mikor szűnt meg a „Der Osten” című lap, mely a fentemlített lapok folytatását képezi.

Budapest, 1881. ápril. 12-én.

olvashatatlan aláírás

A megkeresés és a válasz iktatószáma 1692/el. Érkezése: 1881. május 27. Az irat külső borítóján a ceruzával felírt tényállás: „Der Osten» című lap megszűnt 1881 évi ápril 3-án 10-iki számmal, helyette 1881. ápril 10-től kezdve »Gegenwart« című lapot szerkeszt Kiehnel, fővárosi polgármesteri átirat 1881. ápril 28 + 1163 eln.”

A válaszirat — az előbbi tényanyag részletesebb kifejtésével — kelte szokatlanul késői: 7/13. és az újabb fejlemények ismeretében már: érvénytelen.

KIEHNEL Ferdinánd a *Gegenwart* cím alatt jegyezte utoljára a lapot. 1881. július 8-án kiadótulajdonjogot és a szerkesztést SIMONDEL Lajosnak adja át, aki a lap címét azonnal *Neue Zeitre* változtatja.

„2252/el. érk. 1881. július 8-án

Simondel Lajos budapesti lakos (lak: VII. külső dob utca 33. sz.)

a helyben megjelenő „Gegenwart” című társadalmi és gazdasági hetilap kiadója, felelős szerkesztője személyében, valamint a lap címében történt változást tisztelettel jelenti be.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Tisztelettel alólírott bejelentem ezennel, hogy a Budapesten Ihrlinger Antal és társai könyvnyomdájában (VII. ker. külső dob utca 33. sz.) eddig nyomtatott „Gegenwart” című társadalmi és gazdasági hetilap kiadói jogát és felelős szerkesztését Kiehnel Ferdinándtól átvettem, minélfogva a „Gegenwart” f. hó 10-én megjelenő száma már a saját kiadásom és felelős szerkesztésem alatt fog kiadatni.

Egyidejűleg tisztelettel jelentem, hogy a lap címét átváltoztatom és a f. hó 10-én megjelenő számától fogva „Neue Zeit” társadalmi és gazdasági hetilap cím alatt fog megjelenni és a fentebb nevezett nyomdában fog nyomtatni.

A „Neue Zeit” című lap kiadásáért és szerkesztéséért magam viselendek a törvényes felelősséget.

Mely bejelentésemet tudomásulvenni méltóztassék.

Tisztelettel

Simondel Lajos

Budapesten, 1881. július hó 7-én.

Póttjelentés, Tisztelettel bejelentem ezennel, hogy a „Gegenwart” című társadalmi és gazdasági hetilap kiadóságától és felelős szerkesztésétől ezennel visszalépek és ezen jogot az itt aláírt Simondel Lajosra ruházom át.

Tisztelettel

Kiehnel Ferdinand

Budapesten, 1881. július hó 7-én.

Válaszirat és engedély száma és kelte: 2252/el. 1881. 14/VII.”

SIMONDEL Lajos szerkesztése mindössze egyetlen számra korlátozódik, az július 10-ire, hiszen a július 15-én iktatott újabb kérvény szerint az július 17-iki számot már ALLONI T. Arthur állította össze.

2337/el. érk. 1881. júl. 15.

Alloni J. Arthur budapesti lakos (Lak. VII. Külső dob utca 33.)

bejelenti, hogy a „Neue Zeit” című hetilap kiadását és felelős szerkesztését Simondel Lajostól átvette.”

A kérvény formulája megegyezik az előző, július hó 7-i átruházási kérelemmel. Dátuma: 1881. július hó 14.

A Pénzügyigazgatósághoz azonban az értesítések úgy látszik késve érkeznek, így még augusztus végén is SIMONDEL Lajos után, mint a *Neue Zeit* szerkesztője után nyomoznak — eredménytelenül.

„M. kir. Pénzügyigazgatóság 35603 n./VI. c. 881. sz. irata:

Budapest főv. tekintetes polgármesteri Hivatal!

Helyben!

Hivatkozással f. évi július hó 8-án 2252. sz. a. kelt becses átiratára, megkerestetik a tekintetes hivatal, miszerint tekintve, hogy Simondel Lajos fel nem található — mielőbb ide tudatni szíveskedjék, vajon nevezett által f. évi július hó 10-én megindított „Neue Zeit” című lap most is jelenik-e meg, illetőleg mikor szűnt meg?

Budapest, 1881. augusztus hó 27.

Polgármesteri Hivatal ikt. sz. 2940/el. 1881. szept. 7. Az átiraton a ceruzával írt megjegyzések: A kérdéses lap most is megjelent, 2-ik számtól kezdve Alloni J. Arthur szerkesztő és kiadója lakik VII. kerület külső dob utca 33. sz. alatt.

Az utolsó példányt ideiglenes használatlaltal küldöm külön iraton is.”

A *Neue Zeit* cím hosszabb életűnek bizonyul. Közel féléves fennállás után október 6-án jelenti be ALLONI a *Fortschritt* címet. — 3299/1881. eln. irat.

Alig egy hónap múlva új szerkesztő jegyzi a lapot. De nemcsak a *Fortschritt* néven szereplő hajdani *Der Omnibust*, hanem az IHRLINGER nyomda sokkal ismertebb német nyelvű munkásújságját, az *Arbeiter Wochen Chronik*ot is. És ezzel az irattal fonódik egybe egyértelműen ennek a sok néven szereplő — és mégis azonos — újságnak története a *Arbeiter Wochen Chronik*kal. Ezért kerültek egymás mellé az irattári csomóban és a továbbiakban a két lapnak nemcsak nyomdájá, szerkesztőségének helye azonos, de a szerkesztője is.

„3747/el. 1881. nov. 15. sz.

Wolffarth József (budapest lakos, lak: VII. külső dob utca 33. sz. a.)

tisztelettel bejelenti, hogy a helyben megjelenő „Arbeiter Wochen Chronik és Fortschritt” című hetilapok felelős szerkesztését és kiadóságát étvette.

Tekintetes Polgármesteri Hivatal!

Van szerencsém tudomásul végett tisztelettel bejelenteni, hogy a helyben megjelenő „Arbeiter Wochen Chronik” és „Fortschritt” című Ihrlinger Antal és társai VII. Külső dob utca 33. szám könyvnyomdájában nyomtatott, társadalmi és gazdasági hetilapok felelős szerkesztését és kiadóságát Alloni J. Arthur úrtól átvettem, és ennél fogva a f. hó 20-án megjelenő számoktól kezdve úgy a szerkesztésért, mint a kiadóságért a törvényes felelősséget magamra vállalom.

A nevezett lapok szerkesztésem és kiadóságom alatt is mint társadalmi és gazdasági hetilapok fognak megjelenni és Ihrlinger Antal és társainak fentebb említett nyomdájában fognak nyomtatni.

Mely változást tudomásul venni méltóztassék.

Teljes tisztelettel

Budapesten, 1881. november hó 13-án

Wohlfarth József

Pótjelentés: Alólírott az „Arbeiter Wochen Chronik” és a „Fortschritt” felelős szerkesztésétől és kiadóságától ezennel visszalépek és ezen jogot az itt aláírt Wohlfarth József úrra ruházom át.

Budapest, 1881. November hó 13-án

Alloni F. Arthur”

A lap önállósága azonban nem változik: címét továbbra is az *Arbeiter Wochen Chronik*től függetlenül változtatja.

1881. nov. 24-én WOHLFARTH a *Volkszeitung* cím elfogadását kéri, amelyet a nov. 25-én kelt 3910/eln. sz. irat engedélyez is.

A Pénzügyigazgatóság azonban képtelen követni a változásokat. December 11-én kelt átiratában — 40016/14 c. 881. sz. — a még július 10-én megszűnt *Gegenwart* után érdeklődik. Válaszirat: 4295/eln. 1881. dec. 16.

Pedig ez az időszak viszonylag nyugalmasabb periódusa a folyóiratnak — az iratok tanúsága szerint. Az 1882-es év első negyedéből nincsenek feljegyzések. Április 6-án WOHLFARTH a *Volkszeitung* helyett a *Hungaria* címet kérvényezi — 1244/eln. sz. —, a Polgármesteri Hivatal mechanikusan „tudomásul veszi” és kiadja a fenti számon az engedélyt. 1880. november 5. óta — a *Der Omnibus* megindításának kérvényezése óta — tehát alig másfél év alatt a szerkesztőváltásokat nem számítva ez a 8. címváltoztatási kérelem, így talán ez a mechanikus döntés ezzel is magyarázható. Mert például akár a *Népszava* esetében is, az azonos cím ellen tiltakozva az engedélyt azonnal és szigorúan megtagadták, ezúttal nem léptek közbe és maga a szerkesztő április 27-én kelt kérelmében pótolja a Hivatal mulasztását — 1464/eln. 1882. sz. a.

„... Értesülvén arról, hogy a fővárosban már régebben „Hungaria” cím alatt folyóirat jelenik meg és ennél fogva minden félreértés kikerülése végett kénytelen vagyok lapom címét megváltoztatni.

Tisztelettel jelentem ennek következtében, hogy a VII. került külső dob utca 33. sz. a. lévő Ihrlinger Antal és társainak nyomdájában nyomott „Hungaria” című lapom címét „Der Telegraph” címre változtatom át.

Lapom ezentúl is a fentebbi nyomdában fog nyomtatni, és megmarad társadalmi és gazdasági hetilapként egyszer megjelenő néplappá, mely kiadásáért és szerkesztéséért a törvényes felelősséget továbbra is magamra vállalom . . . .”

WOHLFARTH József 1882. augusztus 24-én SCHNEIDER Jánosra ruhazza át a most Telegraph néven szereplő lapot az *Arbeiter Wochen Chronik* kiadótulajdonosi és szerkesztői jogával együtt — 2927/eln. ikt. sz. kelt 1882. aug. 25.

Figyelemreméltó, hogy a lap jellegének megjelölésében a társadalmi és gazdasági mellé a „néplap” jelző is odakerült, amelyet most már végig megtartanak.

SCHNEIDER még két címváltoztatási kérelmet nyújt be. Mindkettőt engedélyezik is:

1882. szept. 15-én a *Der Telegraphot Phönixre* változtatja. — 3222/eln. sz. a. —

és 1882. nov. 9-én a *Phönix* cím *Telephonra* való módosítását kérvényezi. 3918/eln. sz. a.

Ezzel a teljesen szakmai lapot sejtető címmel azután vége is szakad a *Der Omnibus* történetének. Megszüntetésének bejelentése ebből az iratesomóból hiányzik. A fennmaradt példányok tanúsága szerint talán 1884-ig élt.

A *Der Omnibus* címmel induló lap rövid két éves története alatt 11 névváltozatban szerepelt, és szerkesztőit is a mindenkori párt és mozgalmi érdekek — talán egyéb okok is — gyakran cserélgették. Ezek a semmitmondó, politikai lapot kevésbé sejtető címek, a szerkesztők alig ismert személye és pályaképe egyaránt érthetővé teszi, hogy a sajtótörténetírás nem figyelt fel rájuk, és nem jelölte ki helyüket a magyar munkásmozgalmi sajtó történetének folyamatában. Az iratanyagból azonban egyértelműen bizonyítható, hogy a *Der Omnibus* és névváltozatai nemcsak az IHRLINGER nyomdához, hanem az *Arbeiter Wochen Chronik*hoz is közvetlen szálak fűzték. A szerkesztők azonossága azonban nem jelenti azt, hogy a *Chronik* melléklapjaivá váltak volna 1881. november 13. után. Hiszen két különálló lapengedéllyel rendelkeztek, és a fúzióra való szándékot külön is jelezniök kellett volna — mint például a *Krónika*, a *Volksstimme* és a KÜLFÖLDI Viktor-féle *Népszava* fúziója esetében tették — és tenniök kellett. De a lapok önállóságát bizonyítja, hogy FRANKEL Leó bebörtönzésének idején a pénzbüntetések kiszabását csak az *Arbeiter Wochen Chronik* ellen kívánták foganatosítani. De ez a kérdéskör már az *Arbeiter Wochen Chronik* és az azt szerkesztő FRANKEL Leó kapcsolatának, iratainak történetéhez vezet. Azonban nem FRANKEL Leó az a szerkesztő, aki a két lapot összekapcsolja, és talán éppen az ő kényszerű távozása tette szükségessé a két külön lap azonos szerkesztőjének kijelölését. Hogy FRANKEL Leónak milyen befolyása, szerepe volt a *Der Omnibus* címmel induló lapok arculatára, azt csak e lapok behatóbb ismerete mutathatná meg.

A *Der Omnibus* címmel induló lapok szerkesztőiről is keveset tudunk. Nevüket, pályájukat lexikonaink sem igen jegyzik. Pedig ezek az elfeledett lapok az *Arbeiter Wochen Chronik* mellett a magyar munkásmozgalom történetéhez is hasznos adalékokkal szolgálhatnak. Feltárásuk és elemzésük a további szakkutatásra vár.

VOIT KRISZTINA